

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22^{ΑΣ} ΜΑΪΟΥ 1980

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

ΘΕΟΛΟΓΙΑ. — **Ἡ παγκοσμιότης τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, ὑπὸ Ἰωάννου Ν. Καρμίρη***.

Ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία ἢ, κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον, «ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν περὶ τὸν ἄνθρωπον οἰκονομία, ἀνάκλησις ἐστὶν ἀπὸ τῆς ἐκπτώσεως καὶ ἐπάνοδος εἰς οἰκείωσιν Θεοῦ ἀπὸ τῆς διὰ τὴν παρακοὴν γενομένης ἀλλοτριώσεως» τοῦ ἀνθρώπου¹. Πρὸς ἀνάκλησιν, λοιπόν, ἀπὸ τῆς ἐκπτώσεως καὶ σωτηρίαν τοῦ ἁμαρτήσαντος καὶ πεσόντος ἀνθρωπίνου γένους καὶ ἀποκατάστασιν αὐτοῦ εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως ἀρχέγονον κατάστασιν καὶ διαλλαγὴν καὶ οἰκείωσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐξαπέστειλεν ἐν τῷ πληρώματι τοῦ χρόνου ὁ Θεὸς ἐξ ἄκρας ἀπολυτρωτικῆς ἀγάπης καὶ ἀφάτου φιλανθρωπίας τὸν μονογενῆ Υἱὸν καὶ Λόγον αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἵνα σώσῃ τὸν πεσόντα ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου καὶ ἀνακεφαλαιώσῃ καὶ ἀνακαινίσῃ αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐξυψώσῃ μέχρι θεώσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν ἑαυτῷ. Ἡ τοιαύτη σωτηρία, οὔσα «μυστήριον τῆς οἰκονομίας» τοῦ Θεοῦ περὶ τὸν ἄνθρωπον², θὰ ἐξετασθῇ ἐνταῦθα μόνον ὡς δυνατικὴ ἀπολύτρωσις ἐξ ἀντικειμένου, ὑπὸ τοῦ Λυτρωτοῦ δι' ὀλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος «ἐφάπαξ» συντελεσθεῖσα παγκοσμίως, παραλειπομένης, ἐλλείψει χρόνου, καὶ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἐλευθέρως ὑποκειμενικῆς προσοικειώσεως αὐτῆς ὑφ' ἐκάστου ἀνθρώπου.

* J. N. KARMIRIS, *Die Universalität des Heils in Christo*.

1. Μεγάλου Βασιλείου, Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 15, 35. PG 32, 128. BEP 52, 259.

2. Ἐφεσ. 1, 4-10. 3, 5-6. Κολ. 1, 26-27. Περὶ τοῦ ὄρου «οἰκονομία» βλ. O. Cullmann, *Le salut dans l'histoire*, Neuchâtel 1966, σ. 70-71.

Κατὰ τὴν ὀρθόδοξον δογματικὴν πίστιν ἡμῶν, διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, τοῦ σταυρικοῦ θανάτου καὶ τοῦ καθόλου ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ ἐσώθη ὁ ἄνθρωπος θεία χάριτι καὶ μετέστη «εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν», διδάσκει ὁ ἀπόστολος Παῦλος (Κολ. 1, 13 - 14). Ὡστε ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται κυρίως ἐν τῇ διαλλαγῇ καὶ τῇ οἰκειώσει καὶ τῇ κοινωνίᾳ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, «ἐν ᾧ (μόνῳ) δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς» (Πράξ. 4, 12). Ἄλλαις λέξεσιν, τὸ μήνυμα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας κυρίως εἶναι κλησίς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως «ἐπιστρέψωσι πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων» καὶ τῆς πλάνης (Α΄ Θεσ. 1, 9), ἀπὸ τῆς ἀποστασίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ «σκότους εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς» (Α΄ Πέτρ. 2, 9), ἵνα σωθῶσιν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ διὰ τῆς κοινωνίας μετὰ τοῦ Χριστοῦ μετασχωσὶ τῆς ζωῆς τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, διασφύζοντες τὸ ἐν αὐτοῖς ἁμαυρωθὲν κατ' εἰκόνα Θεοῦ». Ἡ τοιαύτη δὲ σωτηρία, ἀποτελοῦσα μυστηριώδη ἀλήθειαν τῆς πίστεως ἡμῶν καὶ τὸ κέντρον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας³, ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ παραδειγματικοῦ πρὸς μίμησιν βίου, τῆς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐξιλαστηρίου θυσίας καὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὡς καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἰς αὐτὴν κατὰ τὴν Πεντηκοστήν, ἣτοι «δι' ὄλοκλήρου τῆς ἐπὶ γῆς ἐπιφανείας καὶ τῆς σωτηριώδους οἰκονομίας αὐτοῦ»⁴. Ἰδίως ὅμως ὁ μόνος «δυνάμενος σῶσαι» (Ἰακ. 4, 12, Ἐβρ. 5, 7) «ἀρχηγὸς τῆς σωτηρίας» πάντων (Ἐβρ. 2, 10) θεῖος Λυτρωτής, «τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος» (Ἀποκ. 22, 13) τῆς περὶ τὸν ἄνθρωπον θείας οἰκονομίας, δωρεῖται εἰς τοὺς πιστεύοντας χάριτι τὴν σωτηρίαν πρὸ πάντων διὰ τῆς θείας σαρκώσεως καὶ «διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτημάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς» (Ἐφεσ. 1, 7). «Ἐν τῇ χάριτι γὰρ ἔσμεν σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως», «ἵνα ἐκ

3. Ὡς γνωστόν, πᾶσα θρησκεία εἶναι θρησκεία σωτηρίας ἐν γενικῇ ἐννοίᾳ, ἐφ' ὅσον ἐπιδιώκει ὅπως ἀπολυτρώσῃ τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως καὶ ἀναβιβάσῃ αὐτὸν εἰς ὑπερφυσικὴν σφαιρὰν πλησίον τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο πολλῶ μᾶλλον ἰσχύει διὰ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἥτις εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν θρησκεία τῆς σωτηρίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Καὶ κατὰ τὸν J. Rivière, «le Christianisme tout entier est synonyme de Rédemption», ἐφ' ὅσον «en un sens la Rédemption est le but de toute Religion». (Le dogme de la Rédemption, ἔκδ. 3, Paris 1931, σ. 8, 17).

4. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1957, σ. 51 ἐξ.

πίστεως δικαιωθῶμεν», οὕτως ὥστε «διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ πιστεύομεν σωθῆναι», διδάσκει ὁ ἀπόστολος Παῦλος (Ἐφεσ. 2, 8. Γαλ. 3, 24. Πράξ. 15, 11)⁵.

Προσφέρεται δὲ ἡ σωτηρία πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ «πάντας ἀνθρώπους θέλοντος σωθῆναι» Θεοῦ (Α΄ Τιμ. 2, 4) διὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, «ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ» (Ἐφεσ. 1, 23. Κολ. 1, 24, πρβλ. καὶ Ρωμ. 12, 5. Α΄ Κορ. 6, 15. 10, 17. 12, 12. 27. Ἐφεσ. 2, 16. 4, 4. Κολ. 3, 15), ὀρισθεῖσα ὑπὸ τοῦ θείου Ἰδρυτοῦ αὐτῆς ὡς ἡ κανονικὴ καὶ τακτικὴ καὶ ἀσφαλῆς ὁδὸς τῆς σωτηρίας, ὡς τὸ ἐργαστήριον καὶ ὁ φορεὺς καὶ ἡ κιβωτὸς ταύτης καὶ ἡ οἰκονόμος καὶ διαχειριστὴς τῆς δικαιούσης καὶ ἀγιαζούσης θείας χάριτος, καὶ γενικῶς ὡς τὸ κέντρον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τὸ ὄργανον τοῦ ἰδιοποιούντος αὐτὴν ἐκάστῳ πιστῷ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἐν παγκοσμίῳ μυστηρίῳ τῆς σωτηρίας, δύναται πᾶς ἄνθρωπος ἐλευθέρως νὰ προσοικειωθῇ ὑποκειμενικῶς καὶ ἰδιοποιηθῇ τὴν σωτηρίαν διὰ τῆς ἐν ἀγάπῃ ἐνεργουμένης πίστεως καὶ τῶν μυστηρίων, ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν πάντοτε «ροπὴν» καὶ «συμμαχίαν» καὶ «κηδεμονίαν» τῆς καταρχομένης καὶ τελειούσης τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας ἐκάστου ἀνθρώπου «ἄνωθεν σωτηρίου χάριτος»⁶.

Ἀλλὰ καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς ὁρατῆς Ἐκκλησίας ἐπεκτείνεται ἡ «σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις χάρις τοῦ Θεοῦ» (Τίτ. 2, 11), ἀπειθυνομένη ἐλευθέρως πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους πασῶν τῶν ἐποχῶν, εἰς πάντα τὰ μήκη καὶ τὰ πλάτη τῆς γῆς, ἅτε «πανταχοῦ τοῦ Λόγου ἑαυτὸν ἀπλώσαντος, καὶ ἄνω καὶ κάτω καὶ εἰς τὸ βάθος καὶ εἰς τὸ πλάτος· ἄνω μὲν εἰς τὴν κτίσιν, κάτω δὲ εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν, εἰς βάθος δὲ εἰς τὸν ἄβυσσον, εἰς πλάτος δὲ εἰς τὸν κόσμον»⁷. Καθ' ὅσον ὁ Θεὸς δὲν εἶναι Θεὸς ἐνὸς λαοῦ ἢ μιᾶς χώρας μόνον, «οὐκ ἔστι μερικὸς Θεός,

5. Πρβλ. καὶ Μ. Βασιλείου, Εἰς Ψαλμ. 33,2: «Ἐν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ἡ σωτηρία» PG 29, 352, BEΠ 52, 77) «Πᾶν ὅπερ ἂν εἰς ἡμᾶς ἐκ θείας δυνάμεως ἀγαθὸν φθάσῃ, τῆς πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργούσης χάριτος ἐνεργεῖαν εἶναι φαινομένη» (Ἐπιστ. 38, 4. PG 32, 329. BEΠ 55, 58). Καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν, «ἐκτὸς τῆς αὐτοῦ (τοῦ Θεοῦ) συνεργείας καὶ βοηθείας ἀδύνατον ἀγαθὸν θελήσαι ἢ πράξαι ἡμᾶς». (Ἐκδ. ὁρθ. πίστεως II, 30. PG 94, 972).

6. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Εἰς Γέν. ὁμιλ. 16, 5. 6 καὶ 25, 7 καὶ 58, 5. PG 53, 131. 132. 133. 228 καὶ 54, 513. Κατήχ. 1, 4. PG 49, 228. Εἰς μαρτ. ὁμιλ. 1, 6. PG 63, 468 καὶ ἀλλαχοῦ. Βλ. πλήρη ἔκθεσιν τῆς περὶ τῆς «ἄνωθεν σωτηρίου χάριτος» διδασκαλίας τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, παρὰ St. Gossevic, Ἡ περὶ θείας χάριτος διδασκαλία τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀθήναι 1956.

7. Μ. Ἀθανασίου, Περὶ ἐνανθρωπήσ. τοῦ Λόγου. . . . 16, BEΠ 30, 87.

ἀλλὰ πάντων πατήρ . . . καὶ πάντων κηδεμών»⁸, ἦτοι πάντων τῶν λαῶν καὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὁποίων εἶναι δημιουργὸς καὶ πατήρ στοργικὸς καὶ αὐτοὶ εἶναι τέκνα αὐτοῦ, «πάντες ἐνὸς πατρὸς ἕκγονοι, πάντες ἀδελφοί»⁹. Ἐπομένως οὐδεὶς ἀποκλείεται τῆς προσφορᾶς τῆς σωτηρίας ὑπὸ τοῦ παναγάθου καὶ πατρὸς τῶν ὄλων Θεοῦ, ἀλλὰ προσφέρεται αὕτη πρὸς τοὺς θεοφιλεῖς πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ ἐποχῆς, ἔχοντας οὕτω τὴν δυνατότητα νὰ ἀποδεχθῶσιν ἐλευθέρως αὐτὴν ἢ ὄχι¹⁰. Ἐπομένως ἔχει προορίσει τοὺς ἐξ αὐτῶν ἀξίους εἰς σωτηρίαν, ὁ δὲ Χριστὸς πρὸς τοῦτο «ἀπέθανεν ὑπὲρ πάντων» τῶν ἀνθρώπων καὶ πρὸς «πᾶν ἔθνος καὶ φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ λαὸν» (Ἁποκ. 14, 6) ἀδιακρίτως προσέφερε καὶ προσφέρει τὴν σωτήριον χάριν του δι' ὅλης τῆς σωτηριώδους αὐτοῦ οἰκονομίας, ἀδυνατοῦσιν οἱ σύγχρονοι χριστιανοὶ νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι σύμπασα ἡ ἀπειράριθμος ἐξωβιβλικὴ ἀνθρωπότης εἶναι καταδεδικασμένη νὰ ζῆ μακρὰν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἄνευ δυνατότητος σωτηρίας¹¹. Διὰ τοῦτο εὐλόγως δέχονται τὴν καθολικότητα τῆς σωτη-

8. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Εἰς Ρωμ. ὁμιλ. 8, 4. PG 60, 460. Εἰς Ψαλμ. 113, 6. PG 55, 313

9. Μ. Βασιλείου, Περὶ ἐλεημ. 5, PG 32, 1160. BEΠ 57, 218.

10. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει «der einzelne Mensch soll und Muss die Möglichkeit haben, einer echten, ihn rettenden Gottesbeziehung in seinem Leben und zwar in allen Zeiten und Situationen der Menschheitsgeschichte Teilhaftig zu sein. Sonst kann von einem ernsthaften und auch tatsächlich wirksam werdenden Heilswillen Gottes allen Menschen aller Zeiten und Zonen gegenüber nicht die rede Sein». (K. R a h n e r, Das Christentum und die nichtchristlichen Religionen, ἐν Schriften zur Theologie, Bd. V (1962) σ. 151). Καθ' ὅσον «ἀνάγκη καὶ βία οὐδένα προσάγει ποτε ὁ Θεός, ἀλλὰ θέλει μὲν ἅπαντας σωθῆναι, οὐκ ἀναγκάζει δὲ οὐδένα... Οὐ γὰρ ἄκοντα, οὐδὲ μὴ βουλόμενον, ἀλλ' ἐκόντα καὶ προαιρούμενον παρεσκεύασται σφῆξιν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον». (Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Εἰς «Σαῦλε, Σαῦλε» 6, PG 51, 144). Καὶ πράγματι «ἡ ἐνέργεια τῆς θείας χάριτος δὲν εἶναι καταναγκαστικὴ καὶ συντριπτικὴ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἄμφότεραι συνεργάζονται ἀρμονικῶς, οὕτως ὥστε οὔτε μόνη ἡ θεία χάρις ἄνευ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως καὶ συνεργείας τοῦ ἀνθρώπου ἀπεργάζεται τὴν σωτηρίαν, οὔτε πολλῶ ἤττον διὰ μόνης τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ ἄνευ τῆς θείας χάριτος εἶναι δυνατὴ αὕτη». (Ἰω. Καρμίρη, Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας . . . σ. 71).

11. Καὶ κατὰ τὸν J. B a c k e s (μεταξὺ πολλῶν ἄλλων), «niemand bezweifelt, dass heute wie früher allen Menschen, die ausserhalb der Kirche Christi stehen, göttliche Hilfe zuteilt wird, damit sie das übernatürliche Endheil erlangen können». (Heilsgnade vor Christus, ἐν «Trierer Theologische Zeitschrift», Pastor bonus 73 (1964) 153).

ρίου προνοίας και τῆς ἀπολυτρωτικῆς χάριτος και ἀγάπης τοῦ παναγάθου Θεοῦ, τὴν ἀπευθυνομένην πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς διακρινομένους ἐπὶ τῇ πρὸς τὸν Θεὸν πίστει και τῇ δικαιοσύνῃ και κατατείνοντας πόθῳ πρὸς τὴν σωτηρίαν και τὴν ταμειοῦχον αὐτῆς Ἐκκλησίαν «ἐκ δυσμῶν και βορρᾶ και θαλάσσης και ἑώας»¹², συμφώνως πρὸς τὰς διαβεβαιώσεις αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος, «ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν και δυσμῶν ἤξουσι και ἀνακληθήσονται μετὰ Ἀβραάμ και Ἰσαὰκ και Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν» (Ματθ. 8, 11), καθ' ὅσον «και ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν και τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσιν, και γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν» (Ἰωάν. 10, 16). Ἐπομένως ἡ Ἐκκλησία ἐπεκτείνεται μυστικῶς προσφέρουσα τὴν σωτήριον χάριν «πρὸς πλῆθος ἀναρίθμητον ἐκ παντὸς ἔθνους και φυλῶν και λαῶν και γλωσσῶν» (Ἀποκ. 7, 9), τελοῦσα ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῆς ἑαυτῆς θείας κεφαλῆς, τοῦ Χριστοῦ, οὗτινος τὸ θεῖον φῶς ἔρριπτε τὰς ἀκτῖνάς του και ἐφώτιζε πάντα τὰ βάρη τῶν αἰῶνων και τῶν χιλιετηρίδων ἤδη πρὸ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως, ἡ δὲ μετ' αὐτὴν δύναμις τῆς ἑξίλαστηρίου θυσίας του και τῆς ἀπολυτρωτικῆς χάριτός του ἐπεκτείνεται ἐπὶ τε τοῦ παρόντος και ἐπὶ τοῦ μέλλοντος μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, συνάμα δὲ και ἐπὶ τοῦ ἀπωτάτου παρελθόντος, ὡς «τοῦ ἀρνίου τοῦ ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» και «ἀμνοῦ ἀμώμου και ἀπίλου Χριστοῦ» (Ἀποκ. 13, 8. Α' Πέτρ. 1, 19 - 20)¹³. Τοιοῦτοτρόπως ἐσώθη «ὄχλος πολὺς, ὄν

12. Λουκ. 13, 29. Ὁ Μ. Βασιλεῖος, ἐρμηνεύων σχετικὰ χωρία τοῦ Ἡσαίου και τῶν Ψαλμῶν (πρβλ. και Μιχ. 4, 1 ἐξ.), γράφει ὅτι ὁ Θεὸς διὰ τῆς Ἐκκλησίας καλεῖ εἰς σωτηρίαν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδιακρίτως και πάντα τὰ ἔθνη, οὕτως ὥστε «ἡ Ἐκκλησία ἐκ παντοδαπῶν ἐπιτηδεύματων συνείλεκται, ἵνα μηδεὶς ἔξω τῆς ὀφελείας ἀπολειφθῆ... Διὰ τοῦτο και ὁ Κύριος, εἰπὼν ὅτι «και ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης» (Ἰωάν. 10, 16), τοὺς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν προσωρισμένους εἰς σωτηρίαν» καλεῖ εἰς τὴν «ἰδίαν αὐλήν». Διότι «ὁ ἐκκλησιάζων», τ. ἔ. τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, «συγκαλεῖ τῷ κηρύγματι διὰ προφητῶν και ἀποστόλων και συνάγει τοὺς σφριζομένους... πάντα τὰ ἔθνη και πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν οἰκουμένην» (Ἐρμηνεία εἰς Ἡσαίαν 13, 259. Εἰς Ψαλμ. 28, 1. 48, 1. ΡΓ 30, 573. 29, 288. 43, 3. ΒΕΠ 56, 252. 57, 125. 52, 144. Παρ' Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Μ. Βασιλείου, Ἀθῆναι 1958, σ. 9. Πρβλ. γενικώτερον και Β. Κῶστιτς, Τὸ πρόβλημα τῆς σωτηρίας κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀγίου και μεγάλου Βασιλείου, Ἀθῆναι 1936.

13. Ἰω. Καρμίρη, Δογματικῆς τμήμα Ε'. Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία. Ἀθῆναι 1973, σ. 776. Διότι ἡ ἀρχὴ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας ἀπόλλυται εἰς τὰ σκοτεινὰ και ἀνεξιχνίαστα βάρη τῶν αἰῶνων και τῶν χιλιετηρίδων πρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου και τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως, οὕτως ὥστε ἡ Ἐκκλησία εἶναι προχρονικὴ και προϊστορικὴ και ὑπερκόσμιος. Ἀλλαχοῦ ἐπειράθημεν νὰ σκιαγραφήσωμεν, ἀτελέστατα

ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἐδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους» (Ἀποκ. 7, 9 ἑξ.). Δηλαδή «προ-ἐσώθησαν πάντες οἱ πρὸ Χριστοῦ πιστοὶ καὶ δίκαιοι, μέλη τῆς προὑπαρξάσης Ἐκκλησίας¹⁴, δικαιωθέντες διὰ τῆς σωτηρίου χάριτος τῆς ἐκρευσάσης ἐκ τῆς αὐτῆς θείας πηγῆς, ἥτοι τῆς θείας ἐνσαρκώσεως καὶ τῆς ἐξιλαστηρίου θυσίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, κεφαλῆς ὁλοκλήρου τοῦ μυστικοῦ σώματός του, τῆς Ἐκκλησίας. Προσέτι δὲ διὰ τῆς σωτηρίου χάριτος δικαιοῦνται καὶ σφύζονται καὶ οἱ μετὰ Χριστὸν πιστοὶ καὶ δίκαιοι ἐτερόθρησκοι, «ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ» εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν (Ρωμ. 11, 25). Τοιοῦτοτρόπως ὁ αἰεὶ ὢν Λόγος τοῦ Θεοῦ εὐρίσκειται πάντοτε ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου,

βεβαίως, τὴν ἀρχὴν καὶ ἱστορικὴν ἀνέλιξιν καὶ βαθμιαίαν τελείωσιν καὶ ἀποκάλυψιν τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν λογικῶν πλασμάτων του, διαπιστώσαντες ὅτι αὕτη «ἐξ αἰδίου μὲν εἶχε συμπεριληφθῆ ἐν τῇ σοφίᾳ καὶ βουλῇ καὶ προθέσει τοῦ Θεοῦ, εἶτα δὲ ἔσχε τὴν πρώτην ἀρχὴν της κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, περιλαβοῦσα αὐτὸν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ἐν τῇ προὑπάρξει αὐτῆς ὡς πνευματικῆς, συνηνωμένης μετὰ τοῦ προὑπάρχοντος Χριστοῦ, μετὰ ταῦτα δὲ μετεψυτεύθη καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὴν δημιουργίαν τῶν πρώτων ἀνθρώπων, οὗς περιέλαβε μετὰ τῶν ἐκ τῶν ἀπογόνων αὐτῶν πιστῶν καὶ δικαίων ὁμοίως ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς, καὶ τέλος ἠ ἐκπεσοῦσα σὺν τοῖς πρωτοπλάστοις Ἐκκλησία αὕτη ἀνεκαινίσθη καὶ ἡγιασθῆ καὶ ἐτελειώθη ὑπὸ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. . . Τοιοῦτοτρόπως διεκρίναμεν τρεῖς φάσεις τῆς μιᾶς καὶ ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας, ἥτοι πρῶτον τὴν τῆς πνευματικῆς ἐν οὐρανῷ Ἐκκλησίας τῶν προδημιουργηθεισῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων, δεύτερον τὴν τῆς ἐπὶ γῆς ἀπ' ἀρχῆς τῆς δημιουργίας τῶν ἀνθρώπων σκιάδους Ἐκκλησίας τῶν εὐσεβῶν καὶ δικαίων Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν, καὶ τρίτον τὴν τῆς διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς Πεντηκοστῆς τελειωθείσης Ἐκκλησίας καὶ ἀποκαλυφθείσης ἐν τῷ κόσμῳ ὡς σώματος Χριστοῦ. Κατὰ συνέπειαν, μέλη τῆς ἐνιαίας ταύτης Ἐκκλησίας ἐγένοντο ἐν ἀρχῇ μὲν οἱ ἄγγελοι, βραδύτερον δὲ οἱ πιστοὶ καὶ δίκαιοι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῶν ἐθνικῶν, οὗς ὁ Θεὸς «ἐξελέξατο ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου» (Ἐφεσ. 1, 4), καὶ ἐφ' οὗς ἐπεξετάθη ἡ σωτήριος χάρις τῆς ἐξιλαστηρίου ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσίας «τοῦ προεγνωσμένου πρὸ καταβολῆς κόσμου ἀρνίου, τοῦ ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» (Α' Πέτρ. 1, 19-20. Ἀποκ. 13, 8), ὡς προεῖρηται, καὶ τέλος οἱ ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς πιστεύσαντες εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα τοῦ κόσμου καὶ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰσελθόντες καὶ πολιτογραφηθέντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ. . . Διὰ τοῦτο ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία μεγαλύνει τὸν Χριστὸν «ἀκαταπαύστως, τὸν ἀρρήτως ἐνώσαντα τοῖς ἐπουρανίοις τὰ ἐπίγεια καὶ μίαν Ἐκκλησίαν ἀποτελέσαντα, ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων». (Μηναῖον Νοεμβρίου, ἔκδ. Π. Παρασκευοπούλου, Ἀθῆναι 1904, σ. 56. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Ἡ Ἐκκλησιολογία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἀθῆναι 1962, σ. 5-7, 10).

14. Ἡ δὲ ὁ Ἄνσελμος Καντουαρίας, μετὰ καὶ ἀρχαίων Πατέρων, ὁμίλει περὶ τῆς «Ecclesia ab Adam». (Cur Deus homo? 2, 16, PL 158, 418.

δοῶν σωτηριωδῶς ἐν ἀρχῇ μὲν ἀπὸ τῆς δημιουργίας αὐτοῦ, ὅτε τὰ «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο» (Ἰωάν. 1, 3), ἔκτοτε δὲ πᾶσαι αἱ χρονικαὶ περιόδοι τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας συγκλίνουν πρὸς τὸ κέντρον αὐτῶν, τὸν Σωτῆρα Χριστόν, τὸν συμμετέχοντα καὶ πληροῦντα μὲν τὴν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἱστορίαν τῆς σωτηρίας, περὶ οὗ «ἔγραψε Μωϋσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφηταὶ» (Ἰωάν. 1, 46), «ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου» (Γαλ. 4, 4), ἄνθρωπος γενόμενος, ὠλοκλήρωσε τὴν ὑπερφυσικὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, συγκεντρώσας οὕτως ἐν τῷ προσώπῳ του ἅπασαν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς, ἀπολυτρωθείσης διὰ τῆς ἀνακεφαλαιώσεως αὐτῆς ἐν αὐτῷ καὶ τῆς λυτρωτικῆς θυσίας του¹⁵.

Πράγματι ὁ Θεάνθρωπος Λυτρωτὴς προσέδωκεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ προσφερομένην σωτηρίαν ἀπόλυτον, παγκόσμιον καὶ καθολικὸν διὰ σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα χαρακτηρη, ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτῶν, ὅπως «πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα μαθητεύσωσι πάντα τὰ ἔθνη... κηρῦσσοντες τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει» (Ματθ. 28, 19. Μάρκ. 16, 15), οὕτω δὲ ἐκηρύχθη «τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ... εἰς πάντα τὰ ἔθνη... εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν... ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ» (Ματθ. 24, 14. 26, 13. Μάρκ. 13, 11. 14, 9. Λουκ. 24, 47), «ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» (Πράξ. 1, 8), δι' ὃ καὶ «ὅταν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ... συναχθήσονται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη» (Ματθ. 25, 31 - 32). Τῷ ὄντι, οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ «ἔθνη» γενικῶς ἀπέστειλεν ὁ Χριστὸς τοὺς Ἀποστόλους, καὶ πρὸ πάντων τὸν οὕτως ἀποκληθέντα «ἀπόστολον τῶν ἐθνῶν» Παῦλον, τὸν ἀναδειχθέντα ἔνθεον κήρυκα τοῦ εὐαγγελίου, τοῦ ὑπ' αὐτοῦ «κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν» (Κολ. 1, 23), ὅτι αὐτῷ «ἐδόθη ἡ χάρις εὐαγγελισασθαι τοῖς ἔθνεσι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ» (Ἐφεσ. 3, 8· πρβλ. καὶ Γαλ. 1, 8, ὅτι ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε εἰς τὸν Παῦλον «τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἵνα εὐαγγελίζηται αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν»). Τοιοῦτοτρόπως πάντα τὰ ἔθνη καὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀδιακρίτως καὶ ὅλους τοὺς λαούς,

15. Καθ' ὅσον ὁ Θεάνθρωπος Λυτρωτὴς, ὡς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀνεκεφαλαίωσε ἐν ἑαυτῷ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τὴν ὅλην ἀνθρωπίνην φύσιν, «*suum plasma recapitulans... antiquam plasmationem in se recapitulans... veniens per universam dispositionem et omnia in semetipsum recapitulans*». Τοιοῦτοτρόπως ὁ Λόγος «*factus est quod sumus nos, ut nos perficeret esse quod est ipse... ut et homo fieret participes Dei*». (Εἰρηναίου, Ἐλεγχος ψευδωνύμου γνώσεως III, 18, 1. 6. 7. PG 7, 925 - 926. 938. V, praef. IV, 28, 1. PG 7, 1120. 1062).

φυλάς καὶ γλώσσας «ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ» (Πράξ. 15, 14), ἐφ' ὅσον αὐτὸς «ἐποίησεν ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς . . . ζητεῖν τὸν Κύριον εἰ ἄρά γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὗροισιν», ὡς ἐδίδαξεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐπὶ τοῦ Ἁρείου Πάγου (Πράξ. 17, 26 - 27), Διὰ δὲ τῆς Πεντηκοστῆς ὁ Χριστιανισμὸς τείνει πρὸς τὴν παγκοσμιότητα ὡς θρησκεία ἀπόλυτος «παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν» (Πράξ. 2, 5), ἵνα «πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται» (Πράξ. 2, 21)¹⁶. Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ προαναγγέλλεται ἡ παγκοσμιότης τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, καθ' ὅσον ἐν αὐτῇ προφητεύεται, ὅτι ὁ Μεσσίας θὰ δεσπόσῃ «τῶν ἐθνῶν» καὶ θὰ «κατακυριεύσῃ ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης», καὶ «ἐὐλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς» (Ψαλμ. 2, 8, 21, 28. 71, 8 - 11. 17. 85, 9 κ.λ.π.), ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ, ὅτι θὰ ἐνευλογηθῶσιν ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ «πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς» (Γέν. 22, 18, πρβλ. καὶ 12, 3. 18, 18. 22, 16 - 18. 26, 4. 28, 14), διότι αὐτὸς θὰ εἶναι «φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν» (Λουκ. 2, 32) ἢ «εἰς φῶς ἐθνῶν» καὶ «εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς», καὶ «ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσιν» (Ἡσ. 11, 10. 49, 6. 55, 4. Μαλαχ. 1, 2), καὶ αὐτὸς «δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς» (Δαν. 9, 27). Ὅθεν «οὐ πρέσβυς, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς» (Ἡσ. 63, 9).

Κατὰ ταῦτα ὁ Θεὸς Λόγος, «σὰρξ γενόμενος» καὶ «δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθὼν ἐκ τῶν οὐρανῶν»¹⁷, προσέφερεν ἑαυτὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀντιπροσωπευτικῶς ἐξιλαστήριον θυσίαν ὑπὲρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, «καὶ αὐτὸς ἴλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ὅλου τοῦ κόσμου» (Α' Ἰωάν. 2, 2. 4, 10¹⁸). Δι' ὃ ἐν τῷ σημείῳ τῆς διαίρεσεως τῶν χριστιανῶν καὶ

16. Πρβλ. καὶ Μ. Βασιλείου, Εἰς Ψαλμ. 45, 8. PG 29, 429: «Ἐπεὶ οὖν ὑπὲρ τῶν ἐθνῶν ἐμελλεν ὑψοῦσθαι πρὸς τὸν σταυρὸν καὶ ὑπὲρ πάσης τῆς γῆς τὴν ὑψωσιν καταδέχεσθαι, διὰ τοῦτο φησὶν, ὑψωθήσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψωθήσομαι ἐν τῇ γῆ» (ΒΕΠ 52, 113).

17. Ἰωάν. 1, 14. Σύμβολα πίστεως εἰς: Ἰω. Καρμίρη, Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1960, τ. Ι², σ. 58 (Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου), 77 (Β' Οἰκουμενικῆς), 146, 154 (Γ' Οἰκουμενικῆς), 175 (Δ' Οἰκουμενικῆς), 223 (ΣΤ' Οἰκουμενικῆς) 243 (Ζ' Οἰκουμενικῆς), 104 Ἀθανασιανὸν σύμβολον.

18. Πρβλ. καὶ Ἐβρ. 2, 9 - 10. Βλ. καὶ Ἰω. Καρμίρη, Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας . . . σ. 63 - 64: «Διὰ τῆς ἄπειρον καὶ διηνεκῆ ἴλαστικῆν δύναμιν κεκτη-

τῶν μὴ χριστιανῶν, ὡς καὶ τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν ἑτεροδόξων καὶ τῶν αἵρετικῶν, ὑψοῦται ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ, οὕτινος ἡ ἀνταύγεια καὶ ἡ σωτήριος χάρις ἀπευθύνεται οὐ μόνον πρὸς πάντας τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ πέραν αὐτῶν ἀκτινοβολοῦσα ἐπεκτείνεται καὶ πρὸς πάντας τοὺς μὴ χριστιανούς, τοὺς ἐθνικοὺς καὶ εἰδωλολάτρας, ὡς καὶ πολλῶν μᾶλλον πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους χριστιανούς καὶ τοὺς αἵρετικούς, ὡς τέκνα πάντας τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς, ὑπὲρ ὧν «πάντων Χριστὸς ἀπέθανεν» (Α΄ Κορ. 5, 14 - 15), γενομένων οὕτω καὶ τούτων

μένης αἱματηρᾶς θυσίας του ὁ Σωτὴρ, γενόμενος «ἰλασμός περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν . . . καὶ ὅλου τοῦ κόσμου» (Α΄ Ἰωάν 2, 2. 4, 10), ἀπέπλυε πάσας τὰς ἁμαρτίας καὶ ἐξιλίωσε καὶ κατήλλαξεν ἡμᾶς μετὰ τοῦ Θεοῦ, εἰρηνοποιήσας καὶ ἐνώσας τὰ διεστῶτα, καθ' ὅσον ἀπέτισε τὸ ἡμέτερον ὄφλημα, «λύτρον ἐκχέας ὑπὲρ ἡμῶν ἀξιόχρεόν τε καὶ ἀξιάγαστον, δυσωπητικὸν Πατρί, αἰδέσιμον αἷμα Υἱοῦ» (Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Περὶ εἰκόνων 1, 21. PG 94, 1253). Ἐντεῦθεν «ἡμᾶς νεκροὺς ὄντας τοῖς παραπτώμασι συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ἡμῖν πάντα τὰ παραπτώματα, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸς ἦρεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ», οὕτω δὲ παρέστησεν «ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ» (Κολ. 1, 22. 2, 13 - 14). Ἐπομένως ἡ κυρία πηγὴ τῆς συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ ἀντιπροσωπευτικὸν χαρακτήρα κεκτημένος σταυρικὸς θάνατος τοῦ Σωτῆρος, ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἀπέρρευσε ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν, ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ καταλλαγὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ σωτήριος θεία χάρις. Τοῦτο ἐπετεύχθη, διότι ὁ Θεός, συνενῶν δικαιοσύνην καὶ ἀγάπην, οἶονεὶ μετεβίβασε τὰς μὲν ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ δικαίου καὶ ἀναμαρτήτου Ἰησοῦ, τὴν δὲ δικαιοσύνην αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων. «Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ» (Β΄ Κορ. 5, 21), διότι «τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον» (Α΄ Πέτρ. 2, 24) καὶ ἀπέπλυε καὶ συγχώρησεν αὐτάς «ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι» (Ρωμ. 3, 25), «ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογεγόμενοι τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν» (Α΄ Πέτρ. 2, 24). Ἐκ τούτων δὴλον, ὅτι ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Χριστοῦ εἶναι θυσία ἐξιλαστήριος, ἐξ ἀπέριτου ἀγάπης προσενεχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ἀντιπροσωπευτικῶς τῷ Θεῷ, «ὑπὲρ πάντων» τῶν ἀνθρώπων (Β΄ Κορ. 5, 15. Α΄ Τιμ. 2, 6), ἐκ τῆς ὁποίας ἐξεπήγασεν ἡ σωτηρία πάντων. Διότι διὰ τῆς ὑψίστης καὶ μοναδικῆς θυσίας τοῦ Γολγοθᾶ ὁ Σωτὴρ «ἐξηγόρασεν» ἢ «ἐλύτρωσεν» ἡμᾶς (Γαλ. 3, 13. 4, 5. Τίτ. 2, 14. Α΄ Πέτρ. 1, 18), προσενεγκὼν τὴν ζωὴν ἢ τὸ αἷμά του ὡς «λύτρον» ἢ «ἀντίλυτρον» (Ματθ. 20, 28. Μάρκ. 10, 45. Α΄ Τιμ. 2, 6. Ρωμ. 3, 25. 5, 9. Ἐφεσ. 1, 7. Ἐβρ. 9, 12. Α΄ Πέτρ. 1, 19), αὐτὸς ὧν καὶ ἀποθανῶν «δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων» (Α΄ Πέτρ. 3, 18). Καρπὸς δὲ τῆς θυσίας του εἶναι ὁ «ἰλασμός» (Α΄ Ἰωάν. 2, 2. 4, 10. Ἐβρ. 2, 17. Ρωμ. 3, 25), ὁ ἐξαλείψας τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν ἐνοχίαν τῶν ἀνθρώπων, τούτου δ' ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ «καταλλαγὴ» ἢ «ἀποκαταλλαγὴ» καὶ ἡ εἰρήνευσις αὐτῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ νίθησις καὶ σωτηρία αὐτῶν (Ρωμ. 5, 10 - 11. Β΄ Κορ. 5, 19. Κολ. 1, 20. Ἐφεσ. 2, 14 - 17).

«ἐγγὺς ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ», ὅστις «ἀποκατήλλαξε τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἐνὶ σώματι τῷ Θεῷ διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ» (Ἐφεσ. 2, 13 ἐξ.). Τοιοῦτοτρόπως ἡ κιβωτὸς τῆς σωτηρίας Ἐκκλησία διευρυνομένη περιπτύσσεται ὅλον τὸν κόσμον, ἐπεκτεινομένη μυστηριωδῶς ἔνθεν μὲν πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους χριστιανούς καὶ τοὺς αἵρετικούς, ἔνθεν δὲ πρὸς τοὺς μὴ χριστιανούς ἑτεροθρήσκους, οἱ ἐκ τῶν ὁποίων διακρινόμενοι ἐπὶ τῇ ἐν ἀγάπῃ ἐνεργουμένη πίστει αὐτῶν πρὸς τὸν Θεόν, γίνονται, ὡς ἐλέχθη, «ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ ἐγγὺς» πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, συναπτόμενοι ἐσωτερικῶς καὶ πνευματικῶς καὶ ἀοράτως καὶ ἀπορρητῶς μετ' αὐτῆς καὶ γινόμενοι οὕτως ἀόρατα οἰοῦναι μέλη αὐτῆς, νοουμένης ὡς προὑπαρχούσης Ἐκκλησίας ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ, ἥδη ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ Ἄβελ τοῦ δικαίου, καὶ δὴ καὶ ὡς τοῦ μυστικοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς λαοῦ τοῦ Θεοῦ¹⁹. Οὕτως οὐ μόνον οἱ χριστιανοί, ἀλλὰ δύνανται νὰ γίνωνται καὶ

19. Βλ. ἐκτενῆ ἀνάπτυξιν τοῦ δόγματος τούτου εἰς τὸ ἡμέτερον ἔργον «Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία», σ. 45 ἐξ., προσκομιζομένων καὶ τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν καὶ ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων. Ἐν αὐτῷ, σ. 53 - 55, τονίζεται, σὺν πολλοῖς ἄλλοις, ὅτι «ιδίως ἡ παρουσία τῆς Ἐκκλησίας ἐβεβαιώθη διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰσραὴλ ὡς περιουσίου λαοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς συνάψεως διαθήκης μετὰ τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ ὀρισθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ «πατὴρ πλῆθους ἐθνῶν», ἐν ᾧ «ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς», ἀνανεωθείσης δὲ βραδύτερον τῆς διαθήκης αὐτῆς καὶ μετὰ τοῦ Ἰσαάκ, τοῦ Ἰακώβ, τοῦ Μωϋσέως καὶ τοῦ Δαυὶδ (Γέν. 17, 1 ἐξ. 18, 17 ἐξ. 22, 16 ἐξ. 26, 1 ἐξ. 28, 10 ἐξ. 49, 10). Οὕτως ἡ πρὸ Χριστοῦ προὑπάρξασα Ἐκκλησία ἀπεκαλύφθη βασιθεῖσα ὡς Ἐκκλησία μὲν τῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν, νοουμένης ὡς ἐλευθέρως παράξεως τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ τῆς συναφθείσης ὑπ' αὐτοῦ διαθήκης μετὰ τοῦ περιουσίου λαοῦ, ὡς Ἐκκλησία δὲ τῶν ἐθνικῶν ἐπὶ τῆς πίστεως αὐτῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν ὄν ἔμελλε νὰ πέμψῃ εἰς τὸν κόσμον Λυτρωτὴν. Ὡς δὲ ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐδίδαξε, «καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην», τοιοῦτοτρόπως καὶ «οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ»· «γινώσκετε, ἄρα, ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ. . . Ὅθεν ὁ Ἀβραάμ ἐθεωρήθη ὡς πατὴρ τῆς πίστεως καὶ πάντων τῶν πιστευόντων - μελῶν τῆς ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ Ἐκκλησίας ἐκείνης, διὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἤρκει κυρίως ἡ πίστις εἰς τὸ Θεὸν καὶ τὸν ἐλευσόμενον Λυτρωτὴν, εἶτα δὲ καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀγιότης. Ἐθεωρήθη δηλαδὴ εὐλόγως, ὅτι καὶ οἱ πρὸ Χριστοῦ ζήσαντες διεκρίθησαν ἐπὶ τῇ αὐτῇ περίπου πίστει τῶν χριστιανῶν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ἐπίστευσαν εἰς τὸν ἐλευσόμενον Λυτρωτὴν, «ὄν διὰ τῶν προφητῶν τε καὶ τοῦ νόμου προεδιδάχθησαν» (Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Ν ύ σ σ η ς, Λογ. κατηχητ. 18, PG 45, 56), ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ εἰς τὸν ἐλθόντα ἤδη καὶ διδάξαντα τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας. Πάντες, λοιπόν, οἱ πιστοὶ καὶ δίκαιοι πασῶν τῶν ἐποχῶν ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Πατέρων ὡς πιστεύσαντες εἰς τὸν ἐλευσόμενον Σωτῆρα τοῦ κόσμου καὶ «ἐν ἐνότητι Ἰησοῦ Χριστοῦ ὄντες» (Ἰ γ ν α τ ί ο υ,

οί μὴ χριστιανοί, οἱ ἄπιστοι ἢ «τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα καὶ συμμετοχα τῆς ἐπαγγελίας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ἐφεσ. 3, 6) διὰ τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ ἀνήκωσιν ἀοράτως καὶ οἱ «ἐθνικοί», οἱ ἑτερόθρησκοι, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ δυνάμει τῆς ἑαυτῶν πίστεως καὶ τῆς χορηγουμένης αὐτοῖς δωρεὰν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σωτηρίου χάριτος, τῶν ἐχουσῶν οἶονεὶ ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα²⁰. Βεβαίως ἀγνοεῖται ὁ τρόπος, δι' οὗ μεταδίδεται μυστικῶς καὶ ἀρρήτως καὶ εἰς τοὺς ἐκτὸς τῆς ὄρατῆς Ἐκκλησίας πιστεύοντας ἢ σωτήριος χάρις ὑπὸ τοῦ παναγίου Πνεύματος, τὸ ὅποιο «ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει· οὕτως ἐστὶν πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος» (Ἰωάν. 3, 8), τοῦ κατευθύνοντος τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἐργάτας αὐτῆς ἐν τῷ ἔργῳ τῆς σωτηρίας (Πράξ. 8, 29. Ἰωάν. 16, 7 κ.λ.π.), ὡς καὶ τοὺς ποθοῦντας τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἀπίστους ἢ πλανωμένους. Καθ' ὅσον ἀνεξερεύνητοι ὄντως εἶναι αἱ σωτήριοι βουλαὶ καὶ μέθοδοι καὶ «ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ» (Ρωμ. 11, 33), δι' ὧν τὸ Πνεῦμα ἄγει εἰς τὴν σωτηρίαν τοὺς ἐπιδεκτικοὺς ταύτης θεοσεβεῖς.

Πράγματι ὁ μὲν «Πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν Υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου» (Α' Ἰωάν. 4, 14), οὗτος δὲ διὰ τε τῆς ἐνσαρκώσεως καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ τρισσοῦ ἀξιώματός του, καὶ μάλιστα τοῦ ἀρχιερατικοῦ, ὡς ἐλέγχθη, ἐπετέλεσε καὶ προσέφερε τὴν σωτηρίαν εἰς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς πρὸ τῆς ἐπὶ γῆς ἐπιφανείας του καὶ τοὺς μετ' αὐτὴν ἀνθρώπους καὶ ἔξακολουθεῖ ἀκαταπαύστως προσφέρων αὐτὴν πρὸς τε τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς μὴ χριστιανοὺς ὄλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὄλων τῶν λαῶν, καλῶν εἰς σωτηρίαν «πάντας τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους» ἄνευ διακρίσεων (Ματθ. 11, 28). Ἰδιαίτατα δὲ διὰ τῆς ὑπερτάτης ἐξι-

Φιλαδ. 5, 2) καὶ ἄρα ὡς ἀνήκοντες εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν του, ἐφ' ὅσον ἐγένετο «αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν» (Γέν. 49, 10) καὶ «ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν» (Ἦσ. 42, 4). Ὡστε πάντες «οἱ πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας εὐηρεστηκότες» εἰς τὸν Θεὸν καὶ πιστεύσαντες καὶ ἐλπίσαντες εἰς τὸν προσδοκώμενον Λυτρωτὴν, ἀνήκον εἰς τὸ «ἐν σῶμα» τῆς Ἐκκλησίας του, διότι «κάκεινοι τὸν Χριστὸν ἤδεσαν» (Ἰωάν. 10, 38) (Χρυσόστομος, Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 10, 1. PG 62, 75), ἐπεκταθείσης οὕτω τῆς σωτηρίας καὶ πρὸς τοὺς πρὸ Χριστοῦ πιστοὺς καὶ ἁγίους διὰ τῆς καθόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ἄδην, ἵνα οὕτως «ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων» (Φιλιπ. 2, 10-11, Ἀποκ. 5, 13).

20. Πρβλ. καὶ K. R a h n e r, Die Gliedschaft in der Kirche nach der Lehre der Enzyklika Pius XII «Mystici Corporis Christi», ἐν Schriften zur Theologie, Bd. II (1957), σ. 7-94.

λαστηρίου θυσίας του ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, «τῆς κορωνίδος τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκώσεως»²¹, ἐξήγγισε καὶ ἐξηγγάσεν ὁ Σωτὴρ τὴν οὕτω καλουμένην πρὸ τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως Ἐκκλησίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῶν ἐθνῶν καὶ ὠλοκλήρωσεν αὐτὴν διὰ τῆς κλήσεως εἰς ταύτην πάντων τῶν ἀνθρώπων πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης²², καθ' ὅσον, κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, ἡ θυσία ἐκείνη «πᾶσαν τὴν γῆν ἐκάθηρε, πάντα τόπον εὐκτῆριον εἰργάσατο . . . πᾶσα γὰρ ἡ γῆ γέγονεν ἁγία λοιπὸν, μᾶλλον δὲ καὶ τῶν παρ' Ἰουδαίους ἁγίων ἁγιωτέρα»²³. Ἀληθῶς μόνον διὰ τοῦ παναγίου αἵματος τοῦ Θεανθρώπου Λυτρωτοῦ ἀπὸ τοῦ σταυροῦ «ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία μυστικῶς ἀγνίζεται καὶ στολὴν ἐνδύεται»²⁴. Καθ' ὅσον ἡ ἱλαστικὴ δύναμις τῆς σταυρικῆς θυσίας τοῦ Λυτρωτοῦ ἐπεκτείνεται, ὡς ἐλέχθη, εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους (Α' Ἰωάν. 2, 2. Β' Κορ. 5, 14-15) καὶ ἐπὶ πάσας τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν (Α' Ἰωάν. 1, 7) καὶ καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον, ἐφ' ὅσον «μιᾷ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους», γενόμενος «αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου» (Ἐβρ. 5, 9. 10, 14) καὶ παγκοσμίου. Τοιουτοτρόπως «ὁ Λόγος τῷ σώματι παθὼν ὑπὲρ πάντων, σωτηρίαν τοῖς πᾶσιν ἐχαρίσατο»²⁵, οἵτινες «ἐλυτρώθησαν τιμῇ αἵματι ὡς ἁμνοῦ ἁμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ» (Α' Πέτρ. 1, 19). Ὅθεν ἡ δικαιοῦσα καὶ σφύζουσα θεία χάρις, ἡ ἀπὸ τῆς ἐξιλαστηρίου θυσίας τοῦ σταυροῦ ἐκπηγάσασα, ἐκχέεται ἐπὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, «οὐκ Ἰουδαῖον, οὐχ Ἑλληνα, οὐ βάρβαρον, οὐ Σκύθην, οὐκ ἐλεύθερον, οὐ δοῦλον, οὐκ ἄνδρα, οὐ γυναῖκα, οὐ πρεσβύτην, οὐ νέον, ἀποστρεφομένη, ἀλλὰ πάντας ὁμοίως προσιεμένη καὶ μετὰ τῆς ἴσης καλοῦσα τιμῆς»²⁶. Διότι «οὐκ ἔνι Ἑλλήν καὶ Ἰουδαῖος, Σκύθης, βάρβαρος, δοῦλος, ἐλεύθερος . . . οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ' πάντες γὰρ ὑμεῖς

21. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Λόγ. εἰς ἁγ. Σάββατον 2, PG 96, 604.

22. Τοιουτοτρόπως ἐκάλεσεν εἰς σωτηρίαν οὐ μόνον τὴν βιβλικὴν ἀνθρωπότητα (ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ καὶ μετέπειτα), ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξωβιβλικὴν τοιαύτην (ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ μέχρι τοῦ παρόντος, συμπεριλαμβανομένης βεβαίως καὶ τῆς προβιβλικῆς ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ μέχρι τοῦ Ἀβραάμ). Ἀναλυτικώτερον διακρίνονται αἱ ἐπόμεναι τέσσαρες περιόδοι, τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας: α) Ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ μέχρι τοῦ Νῶε, β) ἀπὸ τοῦ Νῶε μέχρι τοῦ Ἀβραάμ, γ) ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ μέχρι τοῦ Χριστοῦ, καὶ δ) ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ μέχρι τοῦ παρόντος.

23. Ἰωάννου Χρυσόστομου, Εἰς τὸν σταυρὸν . . . ὁμιλ. 2,1. PG 49, 409.

24. Μηναιὸν Δεκεμβρίου, ἔκδ. Π. Παρασκευοπούλου, Ἀθήναι 1904, σ. 235.

25. Μ. Ἀθανασίου, Κατὰ Ἀρειανῶν, λόγ. 1, 60. PG 25, 248. BEΠ 30, 174: «Ἦλθεν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς εἰς τὸν κόσμον, οὐχὶ ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα πάντας λυτρώσῃται, καὶ σωθῆ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ». Πρβλ. καὶ Ἰωάν. 3, 17.

26. Ἰωάννου Χρυσόστομου, Εἰς Ἰωάν. ὁμιλ. 8, 1. PG 59, 65.

εἷς ἔστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Κολ. 3, 11. Γαλ. 3, 28). «Ὁμότιμος γὰρ ἐπὶ πάντας ἢ κλησίαις, οὔτε ἀξίας, οὔτε ἡλικίας, οὔτε τὰς κατὰ τὰ ἔθνη διαφορὰς διακρίνουσα»²⁷. Καθ' ὅσον, τῆς σωτηρίας νοουμένης ὡς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, εὐνόητον ὅτι ὅπως ἡ ἁμαρτία καὶ πτώσις τοῦ πρώτου Ἀδάμ εἶχε καθολικὸν καὶ πανανθρώπινον χαρακτήρα, τοιουτοτρόπως καὶ ἡ σωτηρία διὰ τοῦ δευτέρου Ἀδάμ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔχει ὁμοίως καθολικὸν καὶ πανανθρώπινον χαρακτήρα.

Οὕτως, ἄρα, ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία κέκτηται καθολικότητα καὶ παγκοσμιότητα, προσφερομένη πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πάντες καλοῦνται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, διότι ἔνθεν μὲν εἷς εἶναι ὁ κοινὸς πάντων Πατήρ, ὁ Θεός, ὅστις «οὕτως ἠγάπησε τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον» (Ἰωάν. 3, 16), δι' ὃν λόγον «τοῦ ἰδίου Υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν» (Ρωμ. 8, 32), καὶ «πάντα τὰ εἰς αὐτὸν ἦκοντα ἐπὶ σωτηρία τῶν κρινομένων πεποίηκεν»²⁸. ἐτέρωθεν δὲ εἶναι «εἷς καὶ ὁ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς, ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων» (Α' Τιμ. 2, 5 - 6) καὶ «ὑπὲρ πάντων ἀποθανόν» (Β' Κορ. 5, 14 - 15), γενόμενος «ἰλασμός περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν . . . καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου» (Α' Ἰωάν. 2, 2), καθ' ὅσον «ἐσταυρώθη ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα τῷ ἑαυτοῦ θανάτῳ ἡμᾶς ζωοποιήσῃ»²⁹, γενόμενος ἐν ἡμῖν ἀρχὴ καινῆς πνευματικῆς ζωῆς, τὸ «ἀληθινὸν ἡμῶν ζῆν», τὸ «διὰ παντὸς ἡμῶν ζῆν»³⁰, ἡμεῖς δὲ «θεοφόροι, χριστοφόροι, ἀγιοφόροι, ναοφόροι», ὡς ἔγραφεν ὁ ἐκ τῶν πρώτων χριστιανῶν συγγραφέων ἅγιος Ἰγνάτιος³¹. Τοιουτοτρόπως ἐδημιούργησε τὴν δυνατὴν καθολικὴν σωτηρίαν «ὅλου τοῦ κόσμου», ὅλων τῶν ἀνθρώπων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἐκ τῶν ἀπίστων καὶ ἑτεροθρήσκων ἐπιδεκτικῶν σωτηρίας, ἔστω καὶ ἂν οὗτοι δὲν ἔχωσιν ἄμεσον ἐξωτερικὴν σχέσιν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον «διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου λύτρωσις ἔσται πᾶσι τοῖς πιστεύουσι καὶ ἐλπίζουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν»³².

27. Γρηγορίου Νύσσης, Λόγ. κατηχητ. 30. PG 45, 76 - 77.

28. Μ. Βασιλείου, Εἰς Ψαλμ. ὁμιλ. 7, 4. PG 29, 237.

29. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστ. 42, 5. PG 32, 360. BEΠ 55, 71.

30. Ἰγνατίου, Σμυρν. 4, 1. BEΠ 2, 280. Μαγν. 1, 2. BEΠ 2, 268.

31. Ἰγνατίου, Ἐφεσ. 4, 1. 15, 3. BEΠ 2, 266. 267. Ρωμ. 6, 3. BEΠ 2, 276.

Τραλ. 14. BEΠ 2, 271. Συναφῶς καὶ ὁ Κλήμης Ρώμης ἔγραφεν ἐν Α' Κορ. 7, 4: «Ἀτενίσωμεν εἰς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ γινώμεν ὡς ἔστι τίμιον τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ, ὅτι διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκχυθέν, παντὶ τῷ κόσμῳ μετανοίας χάριν ἐπήνεγκεν». BEΠ 1, 15.

32. Κλήμεντος Ρώμης, αὐτόθι, 12, 7. BEΠ 1, 19.

Τῆς οὕτω λοιπὸν προελθούσης καὶ πανανθρώπινον καὶ παγκόσμιον χαρακτῆρα κεκτημένης σωτηρίας δύνανται ἐλευθέρως καὶ ἀνεμποδίστως νὰ μετέχωσι πάντες οἱ πιστεύοντες καὶ θεοφιλεῖς ἄνθρωποι, καθ' ὅσον «ὄπου προαίρεσις ἐτοιμία, τὸ κωλύον οὐδέν· ὁ γὰρ καλῶν φιλόνητος, ὁ διάκονος εὐπρεπής, ἡ χάρις ἀφθονός· ἡ προθυμία ἐνυπερχέτω καὶ τὸ ἐμποδίζον οὐκ ἔσται»³³. Καὶ ὄντως τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας μετέσχον καὶ οἱ πρὸ Χριστοῦ ζήσαντες πιστοὶ καὶ θεοφιλεῖς «ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ» (Δευτ. 33, 1. Ἰησ. Ναυῆ 14, 6. Α' Βασ 2, 27. 9, 6-8. Κριτ. 1, 6. 8), ἐφ' ὅσον ἀνήκον μυστικῶς εἰς τὴν πρὸ Χριστοῦ ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ Ἐκκλησίαν³⁴, ἣτις ἀκολουθήσασα τὸν πορείαν τῆς ἱστορίας τῆς θείας Ἀποκαλύψεως καὶ τὴν τάξιν καὶ ἀνέλιξιν τοῦ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ πεσόντος ἀνθρώπινου γένους σχεδίου τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ κυρίως τελεσιουργηθέντος, περιέλαβεν, ὡς προελέχθη, τοὺς ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τοῦ Ἀβελ τοῦ δικαίου³⁵ καὶ τοῦ Νῶε καὶ τοῦ Ἀβραὰμ πιστοὺς καὶ δικαίους, καὶ δὴ καὶ «τοὺς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν προωρισμένους εἰς σωτηρίαν»³⁶, οἵτινες ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων ὡς ἀνήκοντες εἰς ἓνα λαόν, τὸν «λαὸν τοῦ Θεοῦ», εἰς μίαν Ἐκκλησίαν, («ἐπειδὴ εἰς λαὸς πάντες οἱ εἰς Χριστὸν ἠλπικότες καὶ μία Ἐκκλησία»), εἰς μίαν «πόλιν», εἰς μίαν «βασιλείαν», εἰς ἓν «σῶμα», τ. ἔ. τὴν Ἐκκλησίαν, ἣτις «σῶμά ἐστι τοῦ Κυρίου καὶ αὐτὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας»³⁷. Ὡστε ἡ Ἐκκλησία «ὑπῆρχεν ἐν πᾶσι τοῖς ἀγίοις, οἵτινες ἀπ' ἀρχῆς τοῦ αἰῶνος ὑπῆρξαν»³⁸, δι' ὃν λόγον ὁ πατὴρ πάντων Θεὸς «ἐν πίστει τοὺς προπάτορας ἐδικαίωσε τὴν ἐξ ἔθνῶν δι' αὐτῶν προμνηστευσάμενος Ἐκκλησίαν», ὡς ψάλλει ἡ Ἐκκλησία³⁹. Ἀκριβῶς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν γνησία πίστις ἐθεωρήθη ὑπὸ τινων ὡς κεκτημένη λυτρωτικὴν δύναμιν, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς τὸ βάπτισμα καὶ συνάπτουσα μυστικῶς τοὺς πιστεύοντας μετὰ τῆς ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ Ἐκκλη-

33. Μ. Βασιλείου, Ὁμιλ. εἰς ἁγ. βάπτισμα 6, PG 31, 437.

34. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία, σ. 45 ἔξ.

35. Βλ. Y. Congar, Ecclesia ab Abel. Ἐν Abhandlungen über Theologie und Kirche. Festschrift für Karl Adam. Düsseldorf 1952, σ. 79-108. M. Pri-billa, Die Kirche von Anbeginn, ἐν «Stimmen der Zeit» 177 (1929) τεύχ. 10, σ. 242 ἔξ.

36. Μ. Βασιλείου, Εἰς Ψαλμ. 28, 3. IG 29, 288. ΒΕΠ 52, 45. Πρβλ. καὶ εἰς Ψαλμ. 48, 1. PG 29, 433, ὡς καὶ εἰς Ἡσαΐαν 13, 259. PG 30, 573.

37. Μ. Βασιλείου, Ἐπιστ. 161, 1. ΒΕΠ 55, 186. Εἰς Ψαλμ. 44, 5. ΒΕΠ 52, 97.

38. Ὁριγένους, In cant. cantic., ἐν Gr. Chr. Schrift., τ. 8, σ. 158: «Erat autem in omnibus sanctis, qui «ab initio» saeculi fuerunt».

39. Ὁρολόγιον τὸ μέγα, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήναι 1952, σ. 267.

σίας⁴⁰. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ὥρισε τὴν Ἐκκλησίαν ὡς «τὸ σύστημα τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀγίων πατέρων, πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, εὐαγγελιστῶν, μαρτύρων, οἷς προσετέθη πιστεύσαντα ὁμοθυμαδὸν πάντα τὰ ἔθνη»⁴¹. Συνφδὰ τούτοις ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τιμᾷ ὡς σεσωσμένα καὶ ἅγια μέλη τῆς πρὸ Χριστοῦ Ἐκκλησίας πολυαρίθμους πιστοὺς καὶ δικαίους Ἰουδαίους καὶ ἐθνικούς, ὧν τὰ ὀνόματα ἀναφέρονται τῶν μὲν ἐθνικῶν ἐν τοῖς ἔνδεκα πρώτοις κεφαλαίοις τῆς Γενέσεως, τῶν δὲ Ἰουδαίων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔνδεκάτου κεφαλαίου καὶ ἐφεξῆς. Εἰς πολλοὺς ἐξ αὐτῶν μάλιστα ἔχει ἀφιερῶσει ἡ Ἐκκλησία καὶ ἰδιαιτέρας ἑορτὰς καθ' ἅπαντα τὸν ἐνιαύσιον ἑορτιὸν κύκλον αὐτῆς⁴². «Ἐδει γὰρ τούτους σωθῆναι πάντας»⁴³.

Ἡ ἀνωτέρω ἀναπτυχθεῖσα διδασκαλία περιέχεται ἐν τε τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ καὶ τῇ ἱερᾷ Παραδόσει⁴⁴. Κυρίως οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες στηρίζουσι τὴν περὶ σωτηρίας διδασκαλίαν ἐπὶ τῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις «μία ἐστίν, αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν ἠνωμένη, καὶ ἀδιάτμητος ἀκριβῶς μονάς, οὐκ ἀξαναομένη διὰ προσθήκης, οὐ μειομένη δι' ὑφαιρέσεως, ἀλλ' ὅπερ ἐστὶν ἐν οὔσῃ, καὶ ἐν πλήθει φαίνεται, ἄσχιστος καὶ συνεχῆς καὶ ὁλόκληρος, καὶ τοῖς μετέχουσιν αὐτῆς καθ' ἕκαστον οὐ συνδιαιρουμένη»⁴⁵. Ὅθεν ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίᾳ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ πρώτου Ἀδάμ, περιελήφθη ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, «πᾶσα ἡ ἀνθρωπότης... περιείληπται» ἐν αὐτῇ⁴⁶, οὕτω δὲ κατέστη δυνατὴ

40. Πρβλ. Y. N. Lelouvier, Perspectives russes sur l'Eglise. Un théologien Contemporain: Georges Florovsky. Paris 1968, σ. 104: «Il existe une extension mystérieuse de l'Eglise (communauté des sauvés) sur le terrain non seulement du schisme, mais encore de l'humanité non évangélisée (les justes, en un certain sens, sont baptisés par la foi implicite, et du même coup incorporés à l'Eglise)».

41. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Κατὰ εἰκονοκλαστῶν διάλογ. στηλιτ. 11, PG 96, 1357.

42. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία, σ. 69 ἐξ., ἐνθα ἀναγράφονται ὀνόματα ἀγίων καὶ ἑορτὰς αὐτῶν. Πρβλ. καὶ M. Simon, Les saints d'Israël dans la dévotion de l'Eglise ancienne, ἐν «Rev. Hist. Phil. Rel.» 1954, σ. 80-131.

43. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων 13, PG 95, 256.

44. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, Ὁ καθολικὸς χαρακτὴρ τῆς σωτηρίας, ἐν «Ἐκκλησία» 56 (1979) 325 ἐξ.

45. Γρηγορίου Νύσσης, Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς θεοὺς, PG 46, 120.

46. Γρηγορίου Νύσσης, Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου, PG 44, 183.

ἢ ὑπὸ τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, μετάδοσις τῆς σωτηρίας εἰς δλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα ἐν ἐνότητι. Εἰδικώτερον ὅμως ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν ἐνδεικτικῶς μόνον νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρίαν τοῦ ἀποστόλου Παύλου, τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος Ἰουστίνου καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐκ τούτων ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀποδίδει τὴν ἀγιοποίησιν καὶ σωτηρίαν τῶν πρὸ Χριστοῦ δικαίων πρὸ πάντων εἰς τὴν πίστιν αὐτῶν, παρατηρῶν σὺν ἄλλοις: «καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην», τοιοῦτοτρόπως καὶ «οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραὰμ» προϋδοῦσα δὲ ἡ Γραφή, ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεός, προενηγγελίστατο τῷ Ἀβραὰμ, ὅτι ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη» καὶ πάντες οἱ τῆς αὐτῆς καὶ ὁ Ἀβραὰμ πίστεως σωθήσονται (Γαλ. 3, 6 - 9. Ρωμ. 4, 16 ἐξ. κ. ἀλ.). Τοῦτο δὲ εἶχε καὶ πρότερον ὑποσχεθῆ ὁ Θεός καὶ πρὸς τὸν Νῶε διὰ τῆς ἐχούσης παγκόσμιον καὶ ἀκατάλυτον ἰσχὺν «διαθήκης» αὐτοῦ μεθ' ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος, «μετὰ πάσης σαρκός, ἣ ἐστὶν ἐπὶ τῆς γῆς» (Γέν. 9, 8 ἐξ.), προνοῶν οὕτω περὶ τῆς σωτηρίας πάντων τῶν ἀνθρώπων, ἀνευ διακρίσεων καὶ περιορισμῶν, δι' ὃν λόγον αἱ ἐπαγγελίαι τοῦ Θεοῦ ἐπεξετείνοντο καὶ πέραν τῶν Ἰουδαίων πρὸς πάντα τὰ ἔθνη (Γέν. 12, 2 ἐξ. 22, 18. Ἦσ. 45, 22 ἐξ. 52, 10. 54, 2 ἐξ.). Ὅτε δὲ «ἐξεκλάσθη ὁ Ἰσραήλ, κατερυτεύθη τὰ ἔθνη, ἵνα τῷ ἐκείνου παραπτώματι ἡ σωτηρία πᾶσιν οἰκονομηθῆ»⁴⁷. Τοῦτο ἐπετέλεσεν ὁ Λυτρωτὴς συστησάμενος τὴν νέαν «διαθήκην» ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, οὕτω δὲ ἤρξατο ἡ «καινὴ κτίσις», λατρεύουσα τὸν Τριαδικὸν Θεὸν «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» (Ἰωάν. 4, 23 - 24) ὑπὸ τὴν πνοὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος.

Ἐπειτα καὶ ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστίνος, ἀναχωρῶν ἀπὸ τῆς περὶ «σπερματικῷ λόγῳ» θεωρίας του, ὑπεστήριξεν, ὅτι ὅσοι ἐκ τῶν ἐθνικῶν κατεῖχον σπέρματά τινα τῆς ἀληθείας καὶ ἔζησαν «μετὰ Λόγου, χριστιανοὶ ἦσαν, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν»⁴⁸. Οὕτως ἐκ τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων — ὄντων «ἀδελφῶν» τῶν χριστιανῶν λόγῳ τῆς κοινῆς αὐτῶν δημιουργίας καὶ φύσεως⁴⁹ — μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου «ἐν Ἑλλήσι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς, ἐν βαρβάροις δὲ Ἀβραὰμ καὶ Ἀνανίας καὶ Ἀζαρίας καὶ Μισαήλ καὶ Ἡλίας καὶ ἄλλοι πολλοί»⁵⁰, ἐξισομένων οὕτω κατὰ τὴν θεοσέβειαν καὶ τὴν ἀγιό-

47. Μ. Βασιλείου, Ἑρμην. εἰς Ἠσαΐαν 8, 7. PG 30, 473.

48. Ἰουστίνου, Α' Ἀπολογ. 46, 1 - 4. BEΠ 3, 186.

49. Β' Ἀπολογ. 1, 1. Διάλογ. 96, 2. BEΠ 3, 200. 299.

50. Α' Ἀπολ. 46, 3. BEΠ 3, 186.

τητα καὶ ἐκλεκτῶν ἐθνικῶν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς χριστιανούς. Εἰδικώτερον, οἱ ἀρχαῖοι σοφοὶ ἐφωτίζοντο ὑπὸ τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ Λόγου, δι' ὃ καὶ «ὅσα καλῶς αἰεὶ ἐφθέγγαντο καὶ εὔρον οἱ φιλοσοφήσαντες ἢ νομοθετήσαντες, κατὰ Λόγου μέρος δι' εὐρέσεως καὶ θεωρίας ἐστὶ ποιηθέντα αὐτοῖς⁵¹. . . ἕκαστος γὰρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ Λόγου τὸ συγγενὲς ὄρων, καλῶς ἐφθέγγατο»⁵² Καὶ ταῦτα, ἐπειδὴ τοῦ προϋπάρχοντος ἀϊδίως Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ «πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχεν» καθ' ὅσον ὑπάρχει «ἐμφυτον παντὶ γένει ἀνθρώπων σπέρμα τοῦ Λόγου», ὅστις κατοικεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ «διὰ τῆς ἐνούσης ἐμφύτου τοῦ Λόγου σποράς⁵³, οὕτως ὥστε ὁ ἀνθρώπος εἶναι «κατὰ Λόγου μέρος»⁵⁴. Ὅθεν σπέρματά τινα τοῦ θεοῦ Λόγου ἐφωτίζον καὶ τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους, ὥστε καθίστων αὐτοὺς ἱκανοὺς «ἀμυδρῶς ὄραν τὰ ὄντα», καὶ διδάσκειν «σπέρματα ἀληθείας», δι' ὃν λόγον «οὐκ ἀλλότριά ἐστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὐκ ἔστι πάντῃ ὅμοια, ὡσερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων, Στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων»⁵⁵. Γενικῶς ποίαν σημασίαν καὶ θέσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπέδιδον οἱ μετέπειτα ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ ἀγιογράφοι εἰς τοὺς ἀρχαίους

51. Α' Ἀπολ. 46, 3. PG 6, 366. 397. BEΠ 3, 186. Πρβλ. καὶ Β' Ἀπολογ. 10, 2. PG 6, 460. BEΠ 3, 205.

52. Β' Ἀπολογ. 13, 3. BEΠ 3, 207.

53. Β' Ἀπολογ. 8, 1. 10, 1 ἐξ. BEΠ 3, 204. 205. Πρβλ. καὶ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωμ. 7, 2. 6, 5-6. BEΠ 8, 246 ἐξ., 192 ἐξ.

54. Α' Ἀπολογ. 46, 2. Β' Ἀπολογ. 10, 2. BEΠ 3, 185. 205.

55. Β' Ἀπολογ. 10, 2. 13, 2. BEΠ 3, 205. 207. Α' Ἀπολογ. 44, 10. PG 6, 396. BEΠ 3, 184. Πρβλ. καὶ Florilegium Patristicum, Bonn 1911², II, 81. 125. 129. 133. Γενικῶς ἐπιστεύετο, ὅτι εἰς τοὺς ἐκ τῶν πρὸ Χριστοῦ πιστοὺς καὶ δικαίους ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος χάρις τοῦ Χριστοῦ, ὡς διατελέσαντας μυστικῶς μέλη τῆς πρὸ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καθ' ὅσον «καὶ ὑπὲρ ζώντων καὶ ὑπὲρ τῶν ἐξ Ἀδάμ πάλαι τεθνεώτων ὁ κοινὸς δεσπότης καὶ σωτὴρ ὑπέστη τὸν θάνατον. καὶ δι' αὐτοῦ ἡ σωτηρία καὶ κηρύττεται πᾶσι καὶ βραβεύεται» διὰ τῆς καθόδου αὐτοῦ καὶ τοῦ κηρύγματος τῆς σωτηρίας εἰς τὸν ἄδην. (Ἰωβίου μοναχοῦ, λόγοι. Παρὰ Φωτίῳ, Μυριόβιβλος 222, 38. PG 103, 804, 805). «Καὶ γὰρ τοῦ Ἀδάμ ἡμαρτηκόςτος καὶ τῶν πλείστων τοὺς θεοὺς παραβεβηκότων νόμους, διέμεινάν τινες ἐπὶ τῶν ὄρων τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρετῆς ἐγένοντο φροντισταί, ὡς Ἀβελ καὶ Ἐνώχ καὶ Νῶε καὶ οἱ πατριάρχαι καὶ οἱ προφῆται καὶ ἕτεροι πλείστοι, οὐ μόνον παρ' Ἰουδαίους ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι, περὶ ὧν ὁ θεὸς εἶπεν Ἀπόστολος» ἐν Ρωμ. 2, 14. (Θεοδωρήτου Κύρου, Θείων δογμάτων ἐπιτομὴ 11, PG 83, 493). Οἱ ἐκ τούτων, λοιπόν, ἐπιδεκτικοὶ σωτηρίας ἔτυχον ταύτης διὰ τῆς καθόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ἄδην, συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἱερῶν Πατέρων, περὶ ἧς βλ.: Ἰω. Καρμίρη, Ἡ εἰς ἄδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ, Ἀθήναι 1939, σ. 120 ἐξ.

«σοφούς», καταφαίνεται και ἐκ τοῦ ὅτι «οἱ παλαιοὶ ἁγιογράφοι ἱστορίζον ἐνίοτε εἰς τὸν νάρθηκα τῶν ἐκκλησιῶν τοὺς σοφούς», σφριζομένων ἱκανῶν παραδειγμάτων μέχρι σήμερον⁵⁶. Μεταξὺ δὲ τῶν «σοφῶν» περισσότερον ἐξετιμῶντο φιλόσοφοί τινες καὶ αἱ διδασκαλῖαι αὐτῶν, ὡς π.χ. τοῦ Πλάτωνος ὅτι εἶναι ὁ Θεὸς πνευματικὸς καὶ δημιουργὸς τοῦ κόσμου ἐξ ἀγάπης καὶ ἡ ψυχὴ ἀθάνατος ἢ ἕτεροι διδασκαλῖαι τῶν Στωϊκῶν, Νεοπλατωνικῶν κ.λ.π.⁵⁷. Γενικῶς ἐπιστεύετο, ὅτι πάντες οἱ πιστεύσαντες θεόφρονες καὶ θεοφιλεῖς πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης ἐσώθησαν καὶ αἰεὶ σφριζοῦνται «διὰ τῆς πίστεως, δι' ἧς πάντας τοὺς ἀπ' αἰῶνος ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἐδικαίωσεν», καθ' ὅσον καὶ οὗτοι «σωθήσονται σὺν τοῖς ἐπιγνοῦσι

56. Φ. Κόντογλου, Ἔκφρασις τῆς Ὁρθοδόξου Εἰκονογραφίας, Ἀθήναι 1960, τ. I, σ. 308-310. Π.χ. εἰς τὴν «τράπεζαν» τῆς Μονῆς Λαύρας ἐν Ἀγίῳ Ὁρει σφριζεται παράστασις καλουμένη «ρίζα τοῦ Ἰεσσαί» (Ἦσ. 11, 1), εἰκονίζουσα ἐν τῷ μέσῳ τὸν Ἰεσσαί καὶ ἀριστερὰ μὲν αὐτοῦ τὸν Σωκράτην, τὸν Πυθαγόραν, τὴν Αἰαλίαν (Ἵπατίαν;), τὸν Σόλωνα, τὸν Κλεάνθηνα καὶ τὸν Φίλωνα, δεξιὰ δὲ τὸν Ὅμηρον, τὸν Ἀριστοτέληνα, τὸν Γαληνόν, τὴν Σιβύλλαν, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλούταρχον. Ἄλλα παραδείγματα βλ. ἐν Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία, σ. 73-74. Κ. Σπετσιέρη, Εἰκόνες Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1964. V. Grecu, Darstellungen altheidnischer Denker und Schriftsteller in der Kirchenmalerei des Morgelandes, Bukarest 1924. Ν. Βέη, ἐν «Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher» 4 (1923) 107 ἐξ.

57. Παρατηρητέον ὅτι ἐκ τῶν ἀρχαίων «σοφῶν» ἐτιμῶντο περισσότερον οἱ φιλόσοφοι, θεωρουμένης τῆς φιλοσοφίας ὡς προπαιδείας καὶ προπαρασκευῆς καὶ παιδαγωγίας εἰς Χριστὸν καὶ πάντοτε χρησίμου εἰς θεοσέβειαν ἤδη ἀπὸ τῶν Ἀπολογητῶν τοῦ β' αἰῶνος καὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν θεολόγων καὶ εἶτα καθ' ὅλους τοὺς μετέπειτα αἰῶνας. Περιοριζόμεθα νὰ παραπέμψωμεν ἐνταῦθα παραδειγματικῶς μόνον εἰς Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στωμ. 1, 5: «Ἦν μὲν οὖν πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας εἰς δικαιοσύνην Ἑλλῆσιν ἀναγκαία φιλοσοφία, νυνὶ δὲ χρησίμη πρὸς θεοσέβειαν γίνεται, προπαιδεία τις οὕσα τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρποῦμένοις, ὅτι «ὁ πούς σου», φησίν, «οὐ μὴ προσκόψῃ», ἐπὶ τὴν πρόνοιαν τὰ καλὰ ἀναφέροντος, ἐάν τε ἑλληνικὰ ἢ ἐάν τε ἡμέτερα. Πάντων μὲν γὰρ αἴτιος τῶν καλῶν ὁ Θεός, ἀλλὰ τῶν μὲν κατὰ προηγούμενον, ὡς τῆς τε Διαθήκης τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας, τῶν δὲ κατ' ἐπακολούθημα, ὡς τῆς φιλοσοφίας. Τάχα δὲ καὶ προηγούμενος τοῖς Ἑλλῆσιν ἐδόθη τότε, πρὶν ἢ τὸν Κύριον καλέσαι καὶ τοὺς Ἑλληνας· ἐπαιδαγῶγει γὰρ καὶ αὕτη τὸ Ἑλληνικόν, ὡς ὁ νόμος τοὺς Ἑβραίους, εἰς Χριστόν. Προπαρασκευάζει τοίνυν ἡ φιλοσοφία, προσδοποιοῦσα τὸν ὑπὸ Χριστοῦ τελειούμενον» (ΒΕΠ 7, 245). Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προειρημένων ἐξηγεῖται, ὅτι χριστιανοί τινες ἐχαρκτηρίζον τὸ μοναστικὸν ἰδεῶδες καὶ τὸν μοναχικὸν βίον ὡς «βίον φιλόσοφον», ἄλλοι δὲ ἀνεγνώριζον τόσον μεγάλην πνευματικότητα εἰς τὸν προχριστιανικὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, κυρίως τὸν τῶν φιλοσόφων, ὥστε ὠμίλουν περὶ «θύραθεν Χριστιανομοῦ».

τὸν Χριστὸν τοῦτον τοῦ Θεοῦ Υἱόν», κατὰ τοὺς ἐκ τῶν πρώτων χριστιανῶν συγγραφέων Κλήμεντα Ρώμης καὶ τὸν φιλόσοφον Ἰουστίνου⁵⁸. Πάντων δὲ τούτων τὴν σωτηρίαν ἐνεργεῖ ἢ πρὸ καὶ πάντοτε καὶ πανταχοῦ, ἀκόμη καὶ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας, δρῶσα θεία χάρις, ἐπενεργοῦσα ἐσωτερικῶς ἐπὶ τῶν πιστευόντων καὶ τὸ ἀγαθὸν ἐπιτελούντων θεοφιλῶν, καθ' ὅσον «πάντων αἴτιος τῶν καλῶν ὁ Θεός», ὡς διδάσκουσιν οἱ ἀρχαῖοι θεολόγοι⁵⁹.

Τέλος καὶ ὁ ἱερός Χρυσόστομος, ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ἀνωτέρω περὶ τῆς πίστεως τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῶν «ἐθνῶν» διδασκαλίας τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἐδέχετο πάντα τοὺς πρὸ καὶ «ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ θεοφιλεῖς ἄνδρας», τοὺς ἐπὶ «δικαιοσύνη μεμαρτυρημένους, οἱ ἕξ αὐτοῦ τοῦ Ἀβραάμ ἐπὶ τὸν πρῶτον ἀνιοῦσιν ἄνθρωπον», ἐὰν ὀνόμαζέ τις ὡς «ἔργω χριστιανούς, εἰ καὶ μὴ ὀνόματι, οὐκ ἂν ἐκτὸς βάλαι

58. Κλήμεντος Ρώμης, Α΄ Κορ. 32, 4. ΒΕΠ 1, 25-26. Ἰουστίνου, Διάλογ. 45, 4: «Οἱ τὰ καθόλου καὶ φύσει καὶ αἰώνια καλὰ ἐποιοῦν, εὐάρεστοί εἰσι τῷ Θεῷ, καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ τούτου ἐν τῇ ἀναστάσει ὁμοίως τοῖς προγενομένοις αὐτῶν δικαίοις, Νῶε καὶ Ἐνῶχ καὶ Ἰακώβ καὶ εἴ τινας ἄλλοι γεγόνασι, σωθήσονται σὺν τοῖς ἐπιγνοῦσι τὸν Χριστὸν τοῦτον τοῦ Θεοῦ Υἱόν» (ΒΕΠ 3, 247-248). Ὁμοίως καὶ Διάλογ. 95, 2: «Τὸν ἑαυτοῦ Χριστὸν ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων τὰς πάντων κατάρτας ἀναδέξασθαι ἐβουλήθη» (ΒΕΠ 3, 298).

59. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Στρωμ. 1, 5. 7, 3. ΒΕΠ 7, 245. 8, 251. «Κατὰ τὴν ἄποψιν ταύτην ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται νὰ πράξῃ ἀφ' ἑαυτοῦ· ὅταν δὲ ἐπιτελῇ ἀγαθόν τι, δὲν εἶναι οὗτος ὁ αἴτιος τούτου, ἀλλ' ἢ ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ ἐνεργοῦσα γενικὴ ἢ ἐιδικὴ χάρις, τῆς ὁποίας οὗτος γίνεται ἀπλῶς «συνεργός», ἀποδεχόμενος τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ καὶ καταφάσκων τὸ θέλημά του... Ἐκ τῆς βασικῆς ταύτης θεολογικῆς ἀφετηρίας ἀφορμώμενοι οἱ πρῶτοι θεολόγοι τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἔχει ἀγιογραφικὴν τὴν προέλευσιν (πρβλ. Ρωμ. 8, 28. Ἐβρ. 13, 20-21), ἐπιχειροῦν νὰ κατανοήσουν τὸ καὶ ὑπὸ ἐθνικῶν, δηλ. εἰδωλολατρῶν καὶ φιλοσόφων, ἐπιτελούμενον ἀγαθόν... Τὸ συμπέρασμα εἶναι, ἐφ' ὅσον αἴτιος παντὸς ἀγαθοῦ εἶναι ὁ Θεός καὶ ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν ἄνθρωποι πράττοντες τὸ ἀγαθὸν καὶ λέγοντες τὸ ἀληθές, οἱ ἐθνικοὶ οὗτοι ἀνήκουν καθ' ἓνα οἰονδήποτε τρόπον εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ νοούμενον, ἥτοι ὡς τὸ σωτήριον θέλημα τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν πάντων τῶν ἀνθρώπων... Βασικὴ θεολογικὴ σκέψις τῶν ἐκκλησιαστικῶν τούτων θεολόγων εἶναι, ὅτι ὑπάρχει θεία χάρις καὶ ἐκτὸς τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ γενομένης θείας ἀποκαλύψεως. Ἡ χάρις αὕτη εἶναι μὲν χάρις πρὸ Χριστοῦ, ἀλλὰ χάρις τοῦ μὴ εἰσέτι σαρκωθέντος θείου Λόγου, διὸ καὶ χάρις οὐχὶ ἀντίθετος τῆς ἐν Χριστῷ θείας χάριτος. Ἡ περὶ προϋπάρξεως τοῦ θείου Λόγου θεολογία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ πολὺ βαθεῖαν καὶ πολὺ σημαντικὴν πτυχὴν τῆς ἐν γένει χριστιανικῆς θεολογίας...» (Μ. Φαράντου, Ἡ θρησκεία, δογματικὴ θεώρησις. Ἀθήναι 1978, σ. 65-66).

τῆς ἀληθείας»⁶⁰. Διὰ τοῦτο ἐθεώρει ὁ Χρυσόστομος, μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀγίων Πατέρων, μετόχους τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καὶ ἀγιότητος «πάντας τοὺς χοροὺς τῶν πιστῶν» πάντων τῶν αἰώνων, ἐπαναλαμβάνων ὅτι ἀδιακρίτως «οἱ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης πιστοί, καὶ ὄντες καὶ γενόμενοι καὶ ἐσόμενοι», εἶναι μέλη τῆς Ἐκκλησίας ὡς φορέως καὶ κιβωτοῦ τῆς σωτηρίας· «πάλιν καὶ οἱ πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας εὐηρεστηκότες ἐν σώμα εἰσιν», συναποτελοῦντες σὺν τοῖς μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ πιστοῖς τὸ ἐν ζῶν σώμα τῆς Ἐκκλησίας· διότι «κάκεινοι τὸν Θεὸν ἤδεσαν»⁶¹. Ταῦτα δὲ καθ' ὅσον «ὥσπερ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων οὐ μεθ' ἡμῶν εἰσιν, οὓς ὁ βίος ἀλλοτριοῖ τοῦ κοινοῦ σώματος, οὕτω πολλοὶ τῶν ἔξωθεν πρὸς ἡμῶν, ὅσοι τῷ τρόπῳ τὴν πίστιν φθάνουσι, καὶ δέονται τοῦ ὀνόματος, τὸ ἔργον ἔχοντες»⁶², ἅτε ποιήσαντες «διὰ τῶν ἔργων πρὸ τῆς χάριτος, ὅσα ἔλεγεν ὕστερον ὁ Χριστὸς τοῖς Ἀποστόλοις»⁶³. Προφανῶς ἡ ἀνωτέρω διδασκαλία τοῦ ἀγίου Χρυσόστομου καὶ ἄλλων Πατέρων κέκτηται ὑψίστην σημασίαν, ὡς δεχομένη ὅτι καὶ ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι δυνατὴ ἡ σωτηρία ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως καὶ τῆς δικαιοσύνης πάντων τῶν «θεοφιλῶν» ἀνθρώπων, τῶν ἀξίων καὶ ἐπιδεκτικῶν σωτηρίας, βαπτιζομένων οἶονεὶ ἐν τῇ πίστει αὐτῶν καὶ γενομένων «ἔργῳ χριστιανῶν» ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς παντουργοῦ χάριτος τοῦ Θεοῦ. Πάντες οὗτοι ἐπιστεύετο ὅτι ἐσώθησαν καὶ σφύζονται ὑπὸ τοῦ πολυευεσπλάγχνου Θεοῦ διὰ μὴ ἀποκαλυφθέντων ἐκτάκτων ἀγνώστων ἡμῖν μέσων καὶ τρόπων τῆς ἀπειρου ἀγάπης καὶ χάριτος αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος αὐτῶν εἰς τὸν ἐλευσόμενον Μεσσίαν, δι' ἧς ἀνήκον οἶονεὶ ἐκ τῶν προτέρων εἰς

60 Ἰωάννου Χρυσόστομου, Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλ. 10, 1. PG 62, 75. Πρβλ. καὶ Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορ. 1, 4. PG 20, 77. 80. Εὐαγγελ. ἀπόδειξις 1, 5. PG 22, 44. 48.

61 Ἰωάννου Χρυσόστομου, αὐτόθι. Εἰς Ματθ ὁμιλ. 36, 3. PG 57, 416 - 417. Καὶ κατὰ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας, ἐσώθησαν ἐκ τῶν πρὸ Χριστοῦ θεοσεβῶν «ὅσοι πιστεύειν ἔμελλον, εἰ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ σαρκωθεὶς τοῖς ἐπὶ γῆς ἐφοίτησεν» ὁ Σωτὴρ (Εἰς Α' Πέτρ. 3, 19. PG 74, 1013), ἢ κατὰ τὸν Οἰκουμένιον «οἱ ἔργοις ἀγαθοῖς τὸν ἑαυτῶν κατὰ τὸν τῆς ζωῆς αὐτῶν χρόνον περιανθίσαντες βίον, εἰ καὶ τότε τῷ κόσμῳ ἐπεδήμησεν ὁ Χριστός». (Εἰς Α' Πέτρ. 3, 19. PG 119, 556).

62 Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Ἐπιτάφ. εἰς τὸν πατέρα 6. PG 35, 992.

63 Ἰωάννου Χρυσόστομου, Εἰς Γέν. λόγ. 9, 4. PG 54, 625. «Ἐνὴν γὰρ καὶ μὴ ὁμολογήσαντας τὸν Χριστὸν τότε σωθῆναι· οὐ γὰρ τοῦτο ἀπαιτεῖτο παρ' αὐτῶν, ἀλλὰ τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν καὶ τὸ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν εἶδέναι». (Εἰς Ματθ ὁμιλ. 36. PG 57, 416 - 417).

αὐτὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν του, ἐφ' ὅσον ἀνῆκον εἰς τὴν πρὸ Χριστοῦ ἐν εὐρυτέρῳ ἐννοίᾳ Ἐκκλησίαν, (Συναγωγὴν) καὶ τὴν «στεῖραν» τῶν ἐθνικῶν⁶⁴. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῶν μετὰ τὴν θείαν ἐνανθρώπησιν θεοφιλῶν, ἐξ ὧν ὅσοι ἔζησαν «μετὰ Λόγου χριστιανοὶ ἦσαν, καὶ ἄθεοι ἐνομίσθησαν» (κατ' Ἰουστίνον) ἢ ἦσαν «ἔργω χριστιανοί, εἰ καὶ μὴ ὀνόματι» (κατὰ Χρυσόστομον), χαρακτηριζόμενοι καὶ ὑπὸ συγχρόνων θεολόγων ὡς «ἀνώνυμοι χριστιανοὶ» ἢ «κρυπτοχριστιανοί», ζῶντες ἔξω τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκ πάντων τῶν προειρημένων σαφῶς καταφαίνεται ἡ οἰκουμενικότης τῆς σωτηρίου χάριτος, ἣτις ἀπευθύνεται πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους καλοῦσα αὐτοὺς εἰς σωτηρίαν, μὴ ἐμποδιζομένη ὑπὸ τῶν παρεμβαλλομένων ἐμποδίων ἐκ μέρους ἀνθρώπων, πνευματικῶν ἢ κοινωνικῶν συστημάτων ἢ κρατῶν (ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ, νεωτέρων ἀθεϊστικῶν, κομμουνιστικῶν) κ.λ.π. Ἐφοῦ ὁ Θεὸς «θέλει πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι», καὶ πρὸς τοῦτο ὁ Χριστὸς ὑπέστη «ὑπὲρ πάντων» ἀπολυτρωτικὸν θάνατον ἀπειροῦ ἰλαστικῆς δυνάμεως καὶ σωτηρίου χάριτος, ἣν προσφέρει εἰς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους, οὐδεὶς ἐχέφρων δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ ἢ νὰ παρεμποδίσῃ καὶ ματαιώσῃ τὴν πραγματοποιήσασθαι τῆς σωτηρίου βουλῆς τοῦ παναγάθου καὶ δικαίου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ — πατρὸς πάντων τῶν ἀνθρώπων. «Τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκεν ; ὃ ἄνθρωπε, μενοῦν γε σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ ; (Ρωμ. 9, 19 - 20), οὕτινος βεβαίως «οὐκ εἰσὶν αἱ βουλαί, ὡσπερ αἱ βουλαὶ ἡμῶν, οὐδ' ὡσπερ αἱ ὁδοὶ ἡμῶν αἱ ὁδοὶ του» (Ἦσ. 55, 8)⁶⁵. Δωροῦνται δέ, ὡς προελέχθη, ἡ χάρις καὶ ἡ σωτηρία ὑπὸ τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον εἰς τοὺς χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μὴ χριστιανούς, τοὺς εἰδωλόατρας ὅλων τῶν χρόνων καὶ τόπων, ἀλλ' ὅμως εἰλικρινῶς πιστεύοντας εἰς Θεὸν καὶ ζῶντας συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ φυσικοῦ ἠθικοῦ νόμου «ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι», τοῦθ' ὅπερ «καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι» (Α' Τιμ. 2, 2 - 4), καὶ «οὐ βούλεται τὸν θάνατον τοῦ ἀσεβοῦς» (Ἰεζ. 33, 11). Συναφῶς καὶ ὁ ἀπόστολος

64. Βλ. Ἦσ. 54, 1. Μηναιὸν Δεκεμβρίου, ἔνθ' ἀν. σ. 151. Ἰωάννου Χρυσόστομου, Εἰς Γαλ. 4, 4. PG 61, 662 ἐξ. κ.λ.π.

65. Σχετικῶς καὶ ὁ Μ. Βασίλειος γράφει: «Μὴ κατηγορήσωμεν τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ· ἀμαθεῖς ἐσμεν, ὥστε τὰ ἄρρητα αὐτοῦ κρίματα δοκιμάζειν». (Ἐπιστ. 6, 2. PG 32, 244). Καὶ ἀλλαχοῦ: «Ἐν μέσφ' ἐστὶ τῆς πόλεως ὁ Θεός, ἴσας πανταχόθεν ἐπὶ τὰ πέρατα τοῦ κύκλου τῆς ἑαυτοῦ προνοίας τὰς ἀκτῖνας ἐκπέμπων. Οὕτω γὰρ τὸ δίκαιον τοῦ Θεοῦ διασφάζεται, τὸ αὐτὸ μέτρον τῆς ἀγαθότητος διανέμεντος ἅπασιν» (Εἰς Ψαλμ. ὁμιλ. 45, 5. PG 29, 424).

Πέτρος διδάσκει, ότι ὁ Θεὸς «μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι» καὶ σωτηρίαν (Β' Πέτρ. 3, 9), προσθέτων ἀλλαγῶν: «ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστιν προσωπολήπτης ὁ Θεός, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἔστιν» (Πράξ. 10, 34 ἐξ.)⁶⁶. Πρὸς τούτοις καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος βεβαιοῖ, μετὰ τῶν ἁγίων Πατέρων, ὅτι ἐν τοῖς πιστεύουσι γενικῶς «μορφοῦται ὁ Χριστὸς» μυστηριωδῶς (Γαλ. 4, 10), «μορφοῦται δὲ διὰ Πνεύματος ἀναστοιχειούντος ἡμᾶς πρὸς Θεὸν δι' ἑαυτοῦ» καὶ δωρουμένου τοῖς ἀξίοις «θείας φύσεως μέθεξιν ἑαυτῷ»⁶⁷, καθ' ὅσον πρὸς τοῦτο ἀκριβῶς ἐνηνθρόπησεν, «ἵνα τῇ πρὸς τὸ θεῖον ἀνακράσει συναποθεωθῇ τὸ ἀνθρώπινον»⁶⁸.

Ἐν συμπεράσματι δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ σωτηρία τῶν ἑτεροθρήσκων, τῶν ἑτεροδόξων καὶ τῶν αἰρετικῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς παναγαθότητος, τῆς πανσοφίας καὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ πάντας ἀνθρώπους θέλοντος σωθῆναι δικαίου Θεοῦ, τοῦ ἐνεργοῦντος βεβαίως καὶ δι' ἄλλων — πλὴν τῶν διὰ τῆς Ἐκκλησίας — ἀγωγῶν καὶ μεθόδων ἢ ἐκτάκτων μέσων καὶ ὁδῶν, τὴν μετοχέτευσιν καὶ μετάδοσιν τῆς χάριτος καὶ σωτηρίας ὡς δῶρον πρὸς τοὺς ἀξίους καὶ δοκίμους καὶ ἐπιδεκτικὸς ταύτης ἑτεροθρήσκους, τοὺς ἐξ ἀδηρίτου καὶ ἀκατανίκητου μὲν ἀνάγκης καὶ ἀναιτίου ἀγνοίας καὶ πλάνης ἢ καλῇ τῇ πίστει πλανωμένους, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ ἀρετῇ βιοῦντας ἔξω τῆς ταμειούχου τῆς θείας χάριτος ὄρατῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ἐπιθυμοῦντας καὶ ἐπιδιώκοντας. Πολλῶ δὲ μᾶλλον παρέχει τὴν σωτηρίαν ὁ πανάγαθος Θεὸς εἰς τοὺς βαπτισθέντας εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἑτεροδόξους καὶ αἰρετικούς, τοὺς οὕτω τὴν δικαίωσιν ἀποκτήσαντας καὶ ἔσωτερικῶς ζῶντας ἐν τῇ καταστάσει τῆς χάριτος, τῆς ἐκρευσάσης ἐκ τῆς θείας

66. Σχετικὴ πρὸς τὰ ἀνωτέρω εἶναι καὶ ὁλόκληρος ἡ ἐν τῷ δεκάτῳ κεφαλαίῳ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων ἐκτυλισσομένη σκηνὴ μεταξὺ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου καὶ τοῦ ἑκατοντάρχου Κορνηλίου, τὴν ἐπανάληψιν τῆς ὁποίας δὲν ἀποκλείουσιν ἡ πίστις καὶ ἐλπίς τῶν χριστιανῶν. Ἐν τέλει αὐτῆς δηλοῦται, ὅτι «ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον· καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοί, ὅσοι συνήλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται· ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν» (Πράξ. 10, 44-46). Ταῦτα, ὡς καὶ τὸ γνωστὸν «ὄραμα ὃ εἶδεν ὁ Πέτρος ἐν Ἰόππῃ» (Πράξ. 10, 11 ἐξ. καὶ 11, 5 ἐξ.) ἐπιβεβαιοῦσι τὴν κλησιν εἰς μετάνοιαν καὶ σωτηρίαν πάντων τῶν ἐθνῶν ἀδιακρίτως, καθ' ὅσον πιστοῦται δι' αὐτῶν, ὅτι «καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωὴν» (Πράξ. 11, 18).

67. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Περὶ Ἁγίας Τριάδος, 7. PG 75, 1089.

68. Γρηγορίου Νύσσης, Πρὸς τὰ Ἀπολλιναρίου ἀντιρρητικός, PG 45, 1152.

σαρκώσεως και τῆς ἱλαστικῆς θυσίας τοῦ σταυροῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας πάντων τῶν ἀνθρώπων, τῆς ἀναφερομένης ἄρα μυστικῶς και πρὸς τοὺς ἐν πλάνῃ, πλὴν καλῆ τῆ πίστει, διατελοῦντας βεβαπτισμένους χριστιανούς τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν και Ὁμολογιῶν. Καὶ οὗτοι δύνανται βεβαίως νὰ διαφυλάξωσι τὴν κτηθεῖσαν διὰ τοῦ βαπτίσματος δικαίωσιν ἐν ταῖς ἑαυτῶν κοινότησιν, πιστεύοντες και ἐπιδιώκοντες τὴν ἡθικὴν τελείωσιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἐλευθέρως χορηγουμένης αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Λυτρωτοῦ σωτηρίου χάριτος, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ πολυεσπλάγχνου και δικαίου Θεοῦ, οὗτινος εἶναι ἀνεξιχνίαστοι αἱ βουλαι και αἱ σωτηριώδεις «οἰκονομίαι»⁶⁹. Διότι ἀναντιρρήτως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατακριθῶσι και καταδικασθῶσιν αἰωνίως ἐν τῇ ἐσχάτῃ καθολικῇ κρίσει ὑπὸ τοῦ δικαιοκρίτου Θεοῦ, ὅστις «ἀγάπη ἐστίν» (Α΄ Ἰωάν. 4, 8, 16), οἱ μὴ γνωρίσαντες και οὐδὲ κἂν σκόντες τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίσωσι τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν και τὴν ἀληθῆ Ἐκκλησίαν και τὰ περὶ τῆς ἐν αὐτῇ σωτηρίας διδάγματα αὐτῆς. Καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀδιανόητος και ἀπαράδεκτος ἡ ὑπὸ τοῦ ἀπείρωσ δικαίου Θεοῦ αἰωνία καταδίκη θεοσεβοῦσ τινος και δικαίου, ἔξω τῆς ἀληθοῦσ Ἐκκλησίας ζῶντος, ἐπειδὴ δὲν ἐγνώρισεν οὗτος ὅ,τι ἦτο ἀδύνατον αὐτῷ νὰ γνωρίσῃ, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἐπεθύμει διακαῶς και ἐπεδίωκε τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν διὰ ζώσης πίστεως πρὸς τὸν Θεόν, συνωδὰ τῇ ἀρχικῇ πρὸς τοὺς προπάτορας και τῇ μετέπειτα καθολικῇ Ἀποκαλύψει αὐτοῦ, ὡς και διὰ τηρήσεως τοῦ φυσικοῦ ἡθικοῦ νόμου ἐν ὀλοκλήρῳ τῇ ζωῇ του. Ἡ παγχριστιανικὴ συνείδησις ἀρνεῖται νὰ δεχθῆ τὴν βοῶσαν ἀδικίαν ταύτην ἐκ μέρους τοῦ δικαίου και ἀγαπῶντος πατρικῶς πάντας τοὺς ἀνθρώπους και «θέλοντος πάντας σωθῆναι» παναγάθου Θεοῦ, ἀλλὰ πιστεύει εἰς τὴν παγκοσμιότητα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας και εἰς τὴν καθολικὴν ἀντικειμενικὴν ἀπολύτρωσιν δυνάμει πάντων τῶν ἀνθρώπων, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς καθολικῆς σωτηρίου περὶ τοῦ κόσμου προνοίας τοῦ Δημιουργοῦ αὐτοῦ. Οὕτως ἐλπίζει, ὅτι θὰ σωθῶσι πάντες οἱ «φιλόθεοι» και «εὐσεβοῦντες», καιπερ «ἀγνοοῦντες» τὸν ἀληθινὸν Θεὸν (Πράξ. 17, 23), πλὴν ὅμως πιστεύοντες και ζήσαντες και ζῶντες «σωφρόνως και δικαίως και εὐσεβῶς ἐν τῷ νῦν αἰῶνι» (Τίτ. 2, 12), ἀγόμενοι ὑπὸ τῆς σωτηρίου πᾶσιν ἀνθρώποις χάριτος τοῦ Χριστοῦ. Καθ' ὅσον πάντες οἱ κατ' εἰκόνα και ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ πλαστουργηθέντες ἀνθρωποι ἀνήκουσιν εἰς ἓνα κόσμον ἐφάπαξ σωθέντα δυνάμει και ἐξ ἀντικειμένου διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως, τῆς ἐξιλαστηρίου θυσίας και τοῦ ὅλου ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Θεοῦ Λόγου, τοῦ ἀναλαβόντος ἐν ἑαυτῷ και ἀπολυτρώσαντος ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν και τὸν κόσμον

69. Βλ. Ἰω. Καρμύρη, Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία, σ. 193 ἐξ.

ὀλόκληρον, τῆς ἀπολυτρόσεως ταύτης προσοικειουμένης καὶ ὑποκειμενικῶς ὑφ' ἐκάστου πιστοῦ ἐλευθέρως (δι' ὃ καὶ «πολλοὶ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί» (Ματθ. 22, 14)) καὶ μελούσης νὰ τελειωθῇ ἐσχατολογικῶς ἐν τῇ ἐπουρανίῳ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, τῇ «ἀτελευτήτῳ καὶ ἀπείρῳ καὶ μόνη τὸ αἶδιον ἐχούσῃ»⁷⁰.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Heil in Christo, oder, mit Basilius dem Grossen gesagt, «Gottes und unseres Heilandes Ökonomie um den Menschen ist ein Zurückrufen aus dem Verfall und eine Rückkehr in das Vertrautsein mit Gott aus der durch den Ungehorsam entstandenen Entfremdung» des Menschen. Zu diesem Heilszweck entsandte Gott aus äusserster Erlöserliebe und unaussprechlicher Menschenfreundlichkeit in der Erfüllung der Zeit seinen Eingebornen Sohn und Logos in die Welt, um den gefallenen Menschen aus der Sünde, aus dem Verderben und vom Tode zu erretten, ihn zu rekapitulieren und in sich selbst zu erneuern und bis zur Vergottung und Vereinigung mit Gott zu erhöhen. Und der menschengewordene Gott-Logos errettete die Welt durch sein ganzes Erlösungswerk auf Erden, ja, durch die göttliche Fleischwerdung und durch seinen Kreuzestod, durch den er sich selbst Gott als Versöhnungsoffer stellvertretend für alle Menschen darbrachte, und so «ist er eine Versöhnung für die Sünden der ganzen Welt» (1 Joh 2, 2; 4, 10). Denn die Erlösungskraft seines Opfers erstreckt sich auf alle Menschen (1 Joh 2, 2; 2 Kor 5, 14-15) und auf alle ihre Sünden (1 Joh 1, 7) und auf alle Zeiten, denn mit einem Opfer hat er in Ewigkeit vollendet, die geheiligt werden», indem er «zur Ursache des ewigen Heils» (Hebr 5, 9; 10, 14) und des universalen wurde. Daher «hat der Logos, leiblich für alle leidend, allen das Heil verliehen» (Athanasius d. Gr.), die somit «mit dem teuren Blut Christi als eines unschuldigen und unbefleckten Lammes erlöst sind» (1 Petr 1, 19). Sonach hat der Heiland dem von ihm verwirklichten Heil einen absoluten, universalen und allgemeinen für die gesamte Menschheit geltenden Charakter verliehen, indem er den Aposteln und ihren Nachfolgern den Auftrag erteilte, «Gehet hin in alle

70. Ἰωάννου Χρυσόστομου, Εἰς Ψαλμ. 144, 4. PG 55, 469.

Welt, lehret alle Völker . . . und prediget das Evangelium aller Kreatur» (Matth 28, 19; Mark 16, 15); und so «wurde dies Evangelium des Heils in der ganzen Welt zu einem Zeugnis allen Völkern gepredigt (verkündet)» (Mat 24, 14; Mark 13, 11; 14, 9; Luk 24, 47), denn alle Menschen ohne Unterschied, alle Völker, Rassen, Zungen und Nationen hat «Gott heimgesucht und hat angenommen ein Volk aus den Heiden zu seinem Namen» (Apg 15, 14).

Und dargeboten wird das Heil allen Menschen von Gott, «welcher will, dass alle Menschen gerettet werden» (1 Tim 2, 4), durch die Kirche und in der Kirche, «welche da ist der Leib Christi» (Eph 1, 23; Kol 1, 24, vgl. auch Röm 12, 5; 1 Kor 6, 15; 10, 17; 12, 12. 27), und die von ihrem göttlichen Gründer zur Werkstatt und zum Träger und zur Arche des Heils, zur Haushälterin und Verwalterin der rechtfertigenden und heiligenden göttlichen Gnade und schlechthin zum Mittelpunkt der Erlösung und zum Werkzeug des Heiligen Geistes, welcher sie jedem Gläubigen aneignet, bestimmt ist. In der Kirche kann sich jeder Mensch mit dem Heil subjektiv vertraut machen und es sich durch den in Liebe wirkenden Glauben und durch die Sakramente unter dem stets starken «Trieb» und der «Bundesgenossenschaft» und «Vormundschaft» der das Heilswerk an einem jeden Menschen beginnenden und vollendenden «von obenher kommenden Gnade des Heils» (Johannes Chrysostomus) aneignen.

Aber auch jenseits der Grenzen der sichtbaren Kirche reicht zu «allen Menschen die heilsame Gnade Gottes» (Tit 2, 11); sie richtet sich an alle Menschen aller Zeiten, weil Gott nicht der Gott eines Volkes bzw. nur eines Landes ist, sondern aller Völker und aller Menschen, deren Schöpfer und liebevoller Vater er ist, und sie sind seine Kinder. Folglich ist niemand von dem Heilsangebot von dem allgütigen Gott ausgeschlossen, sondern sie wird ausnahmslos allen Menschen jeder Rasse und Zunge und Zeit dargereicht. Da Gott in der Tat «will, dass alle Menschen gerettet werden», und er folglich die würdigen unter ihnen zum Heile bestimmt hat, und Christus zu diesem Zweck «gestorben ist für alle» (2 Kor 5, 14-15) Menschen und allen ohne Unterschied seine heilsame Gnade darreicht, vermögen heutige Christen nicht zu glauben, dass die unzählige ausserbiblische Menschheit dazu verurteilt ist, fern vom wahren Gott, ohne Heilsmöglichkeit zu leben, und sie sind nicht in der Lage, die ewige Verdammung seitens des unendlich gerechten

und guten Gottes der ausserhalb der Kirche stehenden Frommen und Gerechten zu akzeptieren, weil sie nicht erkannten, was ihnen zu erkennen nicht möglich war. Darum nehmen sie nur zu verständlich die Universalität der heilsamen Vorsehung (*providentia*), der erlösenden Gnade und der Liebe des allgütigen Gottes an, die sich an alle Menschen richtet, welche sich wegen des Glaubens an Gott und wegen der Gerechtigkeit auszeichnen und sich mit Sehnsucht zur den Schatz des Heiles besitzenden Kirche hinstrecken bzw. nach dem, wenn auch ihnen «unbekannten», Gott und dem Leben droben verlangen, indem sie an ein höchstes und absolutes Wesen glauben, das «aus einem Blut jedes Volk von Menschen gemacht hat... zu suchen Gott, ob sie wohl ihn fühlen und finden möchten» (Apg 17, 24 ff).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- G. Aulén, *Christus victor. Le triomphe du Christ*. Paris 1970.
 J. B. Aufhäuser, *Die Heilslehre des hl. Gregor von Nyssa*, München 1910.
 I. Backes, *Heilsgnade vor Christus*, ἐν «Trierer Theol. Zeitschrift» 73 (1964), 153 - 160.
 L. Billot, *La providence de Dieu et le nombre infini d'hommes en dehors de la voie normale du salut*, ἐν «Etudes», τ. 161 - 176, 1919 - 1923.
 A. Bsteh, *Zur Frage nach der Universalität der Erlösung*, Wien 1966.
 J. Brinktine, *Die Lehre von der Menschwerdung und Erlösung*, Baderborn 1959.
 E. Brunner, *Der Mittler*, 2 Aufl., Tübingen 1930.
 L. Capéran, *Le problème du salut des infidèles*, Toulouse 1934.
 Y. Congar, *Vaste monde ma paroisse. Vérité et dimension du salut*. Paris 1959.
 ———, *Hors de l'Eglise, pas de salut*, ἐν «Catholicisme» 5 (1959), 948 - 956.
 O. Cullmann, *Le salut dans l'histoire*, Neuchâtel 1966.
 J. Daniélou, *Le mystère du salut des nations*, Paris 1945.
 ———, *Les saints païens de l'Ancien Testament*, Paris 1956.
 ———, *Les origines du Christianisme latin*, Paris 1978.
 J. Dournes, *Dieu aime les païens*, Paris 1963.
 F. Edgar, *La grâce dans les religions païennes*, ἐν «Etudes Franciscaines», 1959, 39 - 61, 147 - 165.
 M. Eminyan, *The salvation of infidels in current Theology (1943 - 1958)*, Rome 1960.

- H. Fries, Absolutheitsanspruch des Christentums, ἐν *Lexikon für Theologie und Kirche* I, 71 - 74.
- J. Galot, *La rédemption mystère d'alliance*, Paris 1965.
- E. Germain, *Parler du salut. Théologie historique*, τ. 8, Paris 1968.
- S. Gossevic, Ἡ περὶ θείας χάριτος διδασκαλία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Ἀθῆναι 1956.
- H. Gross, Der Universalismus des Heils, ἐν «*Trierer Theol. Zeitschrift*» 73 (1964) 145 - 153.
- S. Harent, *Salut des infidèles*, ἐν *Dictionnaire de Théologie Catholique* VII - II (1923) 1726 - 1930.
- E. Hugon, *Le salut des païens*, ἐν «*Rev. Th.*» 5 (1905) 381 - 397.
- , *Hors de l'Eglise point de salut*, Paris 1914².
- B. Ἰωαννίδου, Ἡ περὶ θείας χάριτος διδασκαλία τῆς Κ. Διαθήκης, ἐν «*Θεολογία*» 1940, σ. 197 - 257.
- Ἰω. Καρμίρη, Τὸ δόγμα τῆς σωτηρίας, Ἀθῆναι 1956.
- , Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1960.
- , *Δογματικῆς τμήμα Ε΄. Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία*, Ἀθῆναι 1973.
- O. Karrer, *Das Religiöse in der Menschheit und das Christentum*, Freiburg i. Br. 1934.
- J. J. King, *The necessity of the Church for salvation in selected theological writings of the past century*, Washington 1960.
- , *Salvation and the Church*, ἐν «*American Ecclesiastical Review*» 144 (1961) 180 - 201.
- J. Korbacher, *Ausserhalb der Kirche kein Heil? Eine dogmengeschichtliche Untersuchung über Kirche und Kirchenzugehörigkeit bei Joh. Chrysostomus*. München 1963.
- B. Κοτσανίδη, Ὁρθόδοξος Ἐκκλησιολογία εἰς τοὺς ἀσματικούς κανόνας τῶν ἀκινήτων δεσποτικῶν ἐορτῶν, Ἀθῆναι 1979.
- N. Ladomersky, *Une histoire orthodoxe du dogme de la rédemption*, Paris 1937.
- Lebachelet, *Le problème du salut des infidèles*, ἐν «*Études*» 136 (1913) 721 - 737. 137 (1913) 37 - 55.
- P. A. Liégé, *Le salut des «autres»*, ἐν «*Lumière et Vie*» 18 (1954) 13 - 50.
- R. Lombardi, *The salvation of the unbeliever*, London, 1956.
- A. Luneau, *L'histoire du salut chez les Pères de l'Eglise*, Paris 1964.
- J. Maritain, *La dialectique immanente du premier acte de liberté*, ἐν «*Nova et Vetera*» 1945, p. 218 - 235.
- J. Mausbach, *Die ausserordentliche Heilswege für die gefallene Menschheit und der Begriff des Glaubens*, ἐν «*Katholik*» 80 (1900) 251 - 271. 306 - 341. 401 - 425.

- P. l. de Meester, *Études sur la théologie orthodoxe. Théologie dogmatique I - II. Le dogme de la Rédemption. (Extrait du «Bessarione»)* Rome 1923.
- J. Mouroux, *L'incroyant et le salut par la foi, év «Parole et Mission» 2 (1959) 34 - 53.*
- H. Μουτσούλα, *Ἡ σάρκωσις τοῦ Λόγου καὶ ἡ θεώσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν διδασκαλίαν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, Ἀθήναι 1965.*
- H. Nys, *Le salut sans l'Évangile. Étude historique et critique du problème du «Salut des infidèles» dans la littérature théologique récente (1912 - 1964), Paris 1966.*
- Th. Ohm, *Die Stellung der Heiden zu Natur und Übernatur, Münster 1927.*
 —, *Die Liebe zu Gott in den nichtchristlichen Religionen, München 1950.*
- J. Orfanitsky, *Exposé historique du sacrifice rédempteur de Notre - Seigneur Jésus - Christ, Moscou 1904 (ῥωσ.).*
- I. Ortega, *De vocatione omium gentium in salutem, Manila 1946.*
- G. Philips, *La grâce des justes de l'Ancien Testament, Bruges-Louvain 1948.*
- P. R. Pies, *Die Heilsfrage der Heiden, Aachen 1925.*
- A. Rademacher, *Die Wiedervereinigung der christlichen Kirchen, Bonn 1937.*
- K. Rahner, *Das Christentum und die nichtchristlichen Religionen, év Schriften zur Theologie, V, 1962, σ. 136 - 158.*
- A. Παντοσαβλίεβιτς, *Τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, Ἀθήναι 1975.*
- H. Renckens, *Urgeschichte und Heilsgeschichte. Israels Schau in die Vergangenheit nach Gen. 1 - 3. Mainz 1959.*
- K. H. Rengstorf, *Die eine Kirche aus Juden und Heiden, év «Viva vox evangelii», σ. 231 - 240, München 1951.*
- A. Retif - P. Lamarche, *Das Heil der Völker. Israels Erwählung und die Berufung der Heiden im Alten Testament. Düsseldorf 1960.*
- J. Rivière, *Le dogme de la rédemption, Paris 1905, 1931, 1936. Louvain 1937.*
 —, *Le salut des infidèles, év «Revue Apologétique» 61 (1935) 129 - 142.*
- C. Romeis, *Das Heil der Christen ausserhalb der wahren Kirche nach der Lehre des hl. Augustinus, Paderborn 1908.*
- A. Röper, *Die anonymen Christen, Mainz 1963.*
 —, *Sind Heiden Christen? Köln 1964.*
- L. Rost, *Die Vorstufen von Kirche und Synagoge im Alten Testament, Stuttgart 1938.*
- H. R. Schlette, *Die Religionen als Thema der Theologie. Überlegungen zu einer «Theologie der Religionen». Freiburg 1964.*
- A. Seitz, *Die Heilsnotwendigkeit der Kirche nach der altchristl. Literatur bis zur Zeit des hl. Augustinus, Freiburg 1903.*
- M. Simon, *Les saints d'Israël dans la dévotion de l'Eglise ancienne, év «Rev. Hist. Phil. Rel.» 1954, σ. 80 - 131.*

- K. Σκουτέρη, 'Η ένότης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὡς πραγματικὴ προϋπόθεσις τῆς σωτηρίας κατὰ Γρηγόριον Νύσσης, Ἀθήναι 1969.
- L. Stephan, Die Soteriologie des hl. Gregor von Nazianz, Wien 1938.
- B. Stoecle, L'humanité extra-biblique, ἐν *Mysterium salutis*, τ. 8. Paris 1970.
- A. Θεοδώρου, Αἱ περὶ σωτηρίας τῶν ἀπίστων ἀντιλήψεις τῆς συγχρόνου Ῥωμαιο-καθολικῆς Θεολογίας, Ἀθήναι 1975.
- H. E. W. Turner, The patristic doctrine of redemption, London 1952.
- A. M. Van der Mensbrugghe, Anakephalaiosis. Thèse fondamentale de Missiologie. Essai de synthèse sotériologique. Gand 1938.
- T. Zapelena, Die Zugehörigkeit zur Kirche und das Heil ausserhalb der Kirche, ἐν «Herder - Korrespondenz», April 1955, σ. 321.